

Ñawinchanapaq munay qillqasqakuna 2015

quechua Cusco-Collao

Ancha munasqa wawa:

Kaymi “Ñawinchanapaq munay qillqasqakuna 2015” sutiyaq mayt’u kachkan. Qampaqmi tukuy khuyakuywan rurayku. Ura watakunamantaraqmi kayhina mayt’ukunataqa rurachkayku (2012 – 2014). Chay mayt’ukunamanta aswan munay qillqasqakunata akllaspam kay mayt’uman churayku. Hinallataq musuq qillqasqakunapas kachkallantaq.

Kay mayt’upiqqa imaymanamanta willakuq qillqasqakunatam tarinki. Imaynatas apasankapas, allqamaripas chakra llamk’ayninchikpi yanapawanchik, chaykunamanta tarinki. Hinallataq, Surimanta, wik’uñamanta, kirkinchumantapas, kachkallantaq. Imaynatas huk wayna allqamariman tukupusqa, imaynatataqsi huk uwiha michiqñataq urpichanpa tulluchanmanta munay waqaq qinachata rurallasqataq, chaykunamantapas munay willakuychakunata tarillankitak.

Hinallataqmi, saspanka qillqasqa ruranayuqkuna kachkan. Chay ruranakunata yachay wasiykipi utaq wasiykipipas ruranki. Wakin ruranakunataqa yachachiqniyuwan utaq tayta mamaykiwan yanapachikuspa llamk’anki.

Ichapas kay mayt’u munayniykipaq hina kanman.

¿Phuruyuq uywakuna hukniray chakiyuq kasqankuta yacharqanki?

Phuruyuq uywakunapa chakin

Phuruyuq uywakunapa chakinqa manam kikillankamachu kanku. Imachus rurasqankumahinam hukniray chakiyuq kanku. Kay qillqasqapi kimsa phuruyuq uywapa chakinkumanta yachasunchik:

K'ullukuna siqaqa chakin

Kanmi k'ullullanta sach'akunaman siqaq pisqukuna. Kay pisqukunaqa tawa ruk'anayuqmi kanku: iskay ruk'anam chakinpa ñawpanpi, iskay ruk'anataq chakinpa qhipanpi. Chayhina rakisqa ruk'anankuna kaptinmi sillunkunawan ch'ipapakuspa sach'akunamanpas qaqakunamanpas siqanku. Astawan yachananchikpaq hak'akllupa chakinta qhawarisunchik:

Unupi wayt' aqqa chakin

Kallantaqmi unupi wayt' aq phuruyuq uywakuna. Kay uywachakunaqa chakinpa ñawpanpi tawa ruk'anachayuqmi kanku. Chay ruk'anankunañaataq aycha qarachakunawan ch'antasqa kanku. Chayhina chakiyuq kaspankum unupiqqa allinta wayt' anku. Astawan yachananchikpaq mayu patupa chakinta qhawarisunchik:

Uywachakuna hap' i qpa chakin

Aycha mikhuq pisqkunapas kallantaqmi. Kay uywakunapa chakinpim tawa ruk'anakuna kan: kimsa ruk'ana chakinpa ñawpanpi, huk ruk'anataq chakinpa qhipanpi. Kay ruk'anankunawanmi waqra sillunkunawan yanapachikuspa uywachakunata hap'irqun. Astawan yachananchikpaq ankapa chakinta qhawarisunchik:

Ruranakuna

1.

Kay tapukuykunata kutichiy.

Qillqasqamanhina, k'ullunta siqaq pisqupa chakinqa, aycha mikhuq pisqupa chakinmanta hukniray kasqa. ¿Imakunapitaq hukniray kanku?

Tapukuykuna	K'ullunta siqaq pisqu	Aycha mikhuq pisqu
¿Imaynataq ruk'anan kasqa?		
¿Imatataq ruk'ananwan ruran?		

2.

Kaypim kimsa uywachakuna kachkan. Imatachus chakinkuwan ruranku, chaymanhina sapanka rimayta siq'inwan tupanachiy.

Mayupi wayt'anapaq chakikuna.

Uywachakuna hap'inapaq chakikuna.

Sach'akunaman siqanapaq chakikuna.

3.

¿Imamantataq kay qillqasqari aswanta rimapayawanchik? Hukninta akllaspa chimpuy.

Imaynatachus pisqukuna kawsanku, chaymanta.

Imakunapaqsi pisqukunapa rapran allin kasqa, chaymanta.

Imakunatas hukniray kachinkuwan pisqukuna ruranku, chaymanta.

Imaynatas
kirkinchu qaraywawan paqarisqa,
chaymantam munay willakuycha
kachkan. Chayta ñawinchay.

Mana uyarikuq warmakunamanta

Kaymi iskay wawayuq warmimanta ancha llaki willakuy kachkan: huk karu llaqtapis kay warmiqa wawakunantin tiyakusqa. Kuraq wawanpa sutinsi Qalaku kasqa, sullk'a wawantaq Kiriku sutiuyuq kasqa. Ichaqa paykunaqa manas ima ruraytapas munaqchu kasqaku. P'unchaw p'unchawsi, puñuspalla utaq purikuspa kaq kasqaku. Chaysi mamanqa sapallan imaymanata ruraq kasqa. Ichaqa, huk p'unchawsi nisu llamk'asqanwan anchatapuni unquspa puñunapi kumparayapusqa.

Chayhina unqusqa kaspansi wawankuna llamk'anankupaqñataq kamachisqa. Chakrata rispa papata allarqamuy, nispas Qalakuta kamachisqa. Kirikutataq kayhinata nisqa: "p'istukuna awasqaytam mana tukuniraqchu. Chay awayta qam tukurqapuy", nispa.

Chayhinaqa, Qalaku chackrata papa allaq siqaykun. Ichaqa manas papata allanchu, aswansi urqu wichaykunapi purikun.

Kirikuñataqsi mamanpa mana tukusqan p'istuna awayta qallarin. Ichaqa Kirikuqa mana hina llamk'aq kasqanraykus, chikanta awayruspa puñurqapun. Chayhinatas as asta awayruspa wakmanta puñuykullantaq. Hinapis p'istuna awaytaqa tutataña tukusqa. Tukurquspa puñuna wasita yaykuptinqa, mamansi pampapi wañusqa kumparayachkasqa. Chayta rikuspas Kirikuqa qapariyukusqa.

Kirikuqa khuyayllatañas mamanpa qayllanpi tiyaykuspa waqaykusqa. Chaysiawasqanp'istunawanp'isturqukuspamamanpa qayllanpi sayk'usqa puñurqapusqa. Chayllamansi Qalakuñataq wasinman chayapun. Hinaspas, wawqintaqa mamanpa qayllanpi puñuchkapta tarimun. Mamanta qhawaykuptinqa wañusqañas kapusqa. Chaysi paypas khuyayllataña waqaykullasqataq.

Chay allin warmi wañusqanta rikuspas Tayta Intiqa phiñasqallaña warmakunata nisqa: “nisuta llamk'aspa unqusqanwanmi mamaykichik wañun. Mana yanapasqaykichikmi qamkunapa huchaykichik”, nispa. Rimayta tukuspataqsi iskayninta uywakunaman tukuchipusqa. Kirikutas kirkinchuman tukuchipusqa. P'istuna churakusqan wasa qaran qarayuqta. Qalakutañataqsi, urqukunapi purikuylla munayniyuq kaptin, qaraywaman tukuchipusqa.

Chayhinatas, Tayta Inti qilla kasqankumanta warmakunataqa uywakunaman tukuchipusqa.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a ¿Imaraykutaq Kirikupa maman p'istuna awayta mana tukusqachu?

-----

ch ¿Imakuna ruranankupaqtaq Qalakuta Kirikutawan kamachisqa?

-----

2. Ñawinchayta tukuspas, Tumascha llakisqa kayhinata nisqa:

Tayta Intipa warmakunata
uywaman tukuchisqanmi ñuqapaqqa
mana allinchi. Chay ruranantaqa
aswan imatapas kamachinman
karqan.

Tumaschapa rimasqan, ¿qampaq allinchi? ¿Ima nispataq rimasqanman kutichiwaq?

-----

3. Ñawinchayta tukuspas, kimsa warmi wawakuna Qalakumanta Kirikumantawan kayhinata nisqaku.

Chay
warmakunataqa,
qilla maqt'akuna,
nispa niyman.

Chanka warmá

Ñuqapaqqa chay
warmakunaqa,
llulla maqt'akunam
karqan.

Punu warmá

Ñuqataq suwa
maqt'akuna,
nispa niyman.

Qusqu warmá

¿Mayqan warmi wawataq qampaq allinta nisqa? ¿Imarayku?

-----

4. ¿Imatataq kay willakuyri yachachiwanchik? Kutichiyniykita urapi qillqay.

Wakin uywakunaqa, chakra tarpunapaq imaynachus kay wata kanqa, chaytam willakunku. Huk huch'uy kuruchapa willakusqanta kay qillqasqapi yachasunchik.

Ñawpa simi: pipu, imapas k'iski, k'iski kasqan.

Apasankapa q'isan

Wakin llaqtapi runakunapaqqa apasankapa llikanqa kay watapi imaynas para kanqa chaytas willakun. Chaysi, chakra llamk'ay qallarinkunapaqqa, apasankapa llikantaraq ñawpaqta qhawanku.

Hatun pipu llikata apasanka awaptinga, kay watapiqa achkan para kanqa, nispam ninku. Chaysi, pipu awasqa llika kaptinqa, qhatakunapi aswantaqa tarpunku, wachukunatapas sayanpamanta ruranku, paramuptin llullay urayllaman phawaykunapaq. Hinallataqsi, chay pipu awasqa llikapi q'upachakuna rumichakunapas kaptinqa, kunan wataqa achkatañataq chikchinqa.

Ichaqa, chaka chakallatachus huch'uy llikachata apasanka awarqun chayqa, kunan wataqa pisillatam paranqa, nispañataq rimanku. Chayhina chaka chakalla llika kaptinqa, pampakunapiñataqsi aswanta tarpunku. Pisillatataq kunan wataqa paramunqa chayqa, manam ancha llullay kanqachu, nispa.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a Llikapi q'upachakunata, rumichakunata tarispari, ¿ima ninkutaq wakin runakuna?

-----

ch ¿Hayk'aqtaq wakin runakunari pampankunapi chakrata tarpunku? ¿Imarayku?

-----

2. Aylluykipi parananta willakuq uywakunamanta hukninta akllay. Imayna willakusqanta sapaq rapipi qillqaspa, masichaykikunawan ñawinchanaykichikpaq yachay wasiykiman apay.

Puno suyupi wakin runaqa, ima munasqantachus sut'inchakunanta munam chayqa, Iqiqutam mañarikun. Paytaqsi chay munasqanta hunt'achin. Kaypim Iqiqumanta huk munay willakuy kachkan.

Mañakusqa simi: *Espíritu*. Mana rikuchikuq, imaymana atiyuniyuq.

Sumaq sunquyuq Iqiqu

May unay watakunaraqsi, Anti suyupiq, Awqa sutiyuq ancha millay espíritu nisqa kasqa. Kay espíritu nisqaqa, llapan runatas sinchita llamk'aykachiq kasqa. Pichus llamk'ayta mana munaptinga, nina waskhawansi wañurqachinankama hasut'iykuq. Chayta rikuspas runaqa nisu manchasqapuni kawsaq kasqaku. Hinallataqsi chayhina muchuyipi kawsasqankuwan wakinqa sayk'usqaña kasqaku.

Huk p'unchawsi, achka runa huñunarkukuspa Awqataqa qunqaylla hap'irquspa k'aspiwan q'asuykusqaku. Hinaspas, wañurqunñachá nispa, saqirparisqaku. Ichaqa Awqaga wañuqllas churakusqa. Chaysi phiñasqallaña sayarirquspa yarqay muchuyta apachimusqa. Chaypaqsi t'inti kurukunata rikhurichisqa. Chay kurukunawansi chackrapi llapan tarpusqankuta mikhuykachisqa. Hinallataqsi rit'itapas laq'aykachimullasqataq. Chaykunawansi, yarqaywan chiriwan ima unquykuspa, runakuna wañuyta qallarisqaku.

Chayta rikuspas Tayta Intiqa, Iqiqu sutiyuq espíritu nisqa huch'uy runachata kachamusqa. Chaysi Iqiquqa yarqayniyuq runaman mikhunata quspa, unquq runata hampispa, ayllun ayllunta purimuq kaspá. Kuraq machulakunam kayhinata rimanku: "Iqiquqa achka sarata, hampi qurakunata ima ch'uspachanmanta hurqumuspás runaman quykuq. ¿Imaynatataq chaytukuy sarata hampitapas huch'uy chuspachallamanta hurquq karqan? Iqiqupas imaymana yachayniyuqsi", nispa.

Chayta yacharquspás Awqaga anchata phiñakusqa. Muchuchisqay runakuna yanapasqanmantam Iqiquta wañuchisqa, nispas Awqaga rimaykun.

Huk p'unchawsi, illapakunantin phuyuhina tutayaykusparaq luqhi para chayamusqa. Chay sunqumantas Awqaga Iqiqupa ñawpanpi qunqaylla rikhurirqusqa. Chaysi hap'irquspa Iqiqutaqa ch'iw pampaman aysatamusqa. Chaypis pasaqta maqaykuspa llapan kurkunta qhuruykusqa. Umanta, makinta, chakinta, kurkunta imas sapaq sapaqta karu suyukunapi wikch'umusqa. Wakmanta huñunarkukuspa mana kawsarinpunapaqsi chayta rurasqa.

Ichaqa, Iqiquqa manam wañusqachu, nispam kuraq machulakuna willakunku. Payqa espíritu hinallas Wiñay Pachapi kunankamapas kawsakuchkallan. Chaymantapachas runataqa yanaparillanpuni. Pichus ima munasqantaña sut'inchakunanta munan chayqa, Iqiqutas mañarikun, paytaqsi chay munayninta hunt'achin.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a ¿Imapaqtaq Tayta Intiri Iqiquta kay pachaman kachamusqa?

-----

ch ¿Imaraykutaq Awqari Iqiquta wañuchisqa?

-----

chh ¿Pikunataq kay willakuypiri kasqaku?

-----

2. Kay qillqasqata ñawinchay.

Mukiqa quri mina ukhukunapi kawsaq huch'uy runachas. Huch'uychaña kan chaypas, espíritu kasqanraykus imaymana atiyiniyuq mukiqa. Kuraq taytakunam kayhinata ninku: "urqkunapi quriqa Mukiqmi. Pichus pakallapi quri hurquyta munan chayqa, muki rikurquspansi qurita chinkarqachin, mana hinaqa maqaspa runata qarqumun, mayninpiqa wañurqachin imaraq. Chaysi quri hurqumuyta munaspaqa, pukllanata, mikhunata, uywachakunata ima quspalla, mukitaqa yukanku. Chayllas qurita tarinku", nispa.

Kunanqa, imapis iqiqu mukiwan rikch'akunku imapitaqsi hukniray kanku, chaykunata kay tawa k'uchupi qillqay.

Tapukuykunata	Iqiqu	Muki
¿Imapitaq rikch'akunku?	----- ----- -----	----- ----- -----
¿Ima rurasqankupitaq hukniray kanku?	----- ----- -----	----- ----- -----

Ruranakuna

3.

¿Mukimanta qam ima willakuyllatapas yachanki? Mana yachaspaqa willanasunkipaq pitapas tapurikuy. Chaytataq kaypi qillqanki. Manaraq qillqachkaspa, urapi tapukuykunataraq kutirqachiy.

<p>¿Maypitaq chay willakuy <i>kanqa</i>?</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p>	<p>¿Pikunataq kay willakuypiri kanqa?</p> <p>○ -----</p> <p>○ -----</p> <p>○ -----</p> <p>○ -----</p>
<p>Imakunatas rurankuman chayllataraq qillqarqay:</p> <p>○ -----</p> <p>○ -----</p> <p>○ -----</p> <p>○ -----</p> <p>○ -----</p> <p>○ -----</p>	<p>¿Imaynatataq willakuyri tukupunqa?</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p>
<p>Qillqanayki willakuymanri, ¿ima sutitataq churawaq?</p> <p>-----</p>	

Kunanqa, kaypi chay willakuyta qillqay. Qillqanaykipaqqa ñawpaq tawa k'uchupi tapukuykuna kutichisqaykiwan yanapachikuy.

¿Imaraykutaq misiri chakinpallamanta pampaman chayan? Kay qillqaspi chayta yachasunchik.

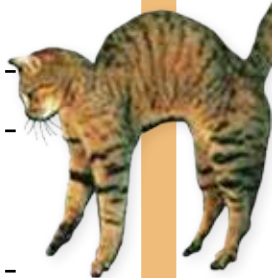

Sayaspalla pampaman chayaq

Misiqa chakinpallamantapunis pampaman chayan. ¿Imarayku? Misipa wasa tullunsi hank'uhina ñapuyukuqla. Hinallataqsi, rikra tulluchan mana kanchu. ¿Imataq rikra tulluri? Wakin uywakunapiqa qhasqumanta rikrakamam chakasqa tullu kan. Chaytan rikra tullu ninchik. Hinaqa, wasa tullun ñapuyukuqla kaptin, rikra tullunpas mana kaptin ima, misiqa kurkun t'ikrayta atirqullan. Chaykunaraykus, wasanpamantaña urmaykamuchkan chaypas, misiqa tawa chakilla pampaman chayan.

Hinallataqsi, misipa chaki pampankunaqa ñapuyukullan. Chaysi, chakinpamanta urmaykuspaqa, sumaqchallata pampaman chayan.

Chayhinas, hanaqmanta misi urmaykamuspaqa chakinpallamanta pampaman chayan. Chaysi, misiqa achka kawsayniyuqmi, nispam ninku.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a ¿Imaraykutaq misikuna urmaykamuspari chakinpamantapuni pampaman chayanku?

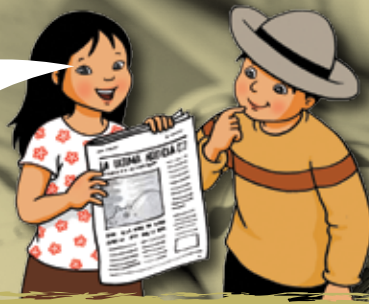

-----

ch Misiqa achka kawsayniyuqmi, nispam ninku. ¿Imaraykutaq chayhinatari ninku?

-----

2. Tayta mamayki utaq huk runakunapas misimanta willakuyta yachankupunim. Chayta willachikuspayki sapaq rap'ipi qillqay. Chaytataq, llapanpa ñawinchananpaq, yachay wasiykiman apaspa pirqapi k'askachiy.

Anti suyupiq, chakra tarpuy qallarinanpaqmi Wata Qallariy raymita ruranku. ¿Chayta yacharqanki?

Ura qillqasqapim kay raymimanta huk willakuyta tarinki.

Tukuy Rikuq

2014 watapi, chackra yapuy killapa 2 p'unchawninpi.

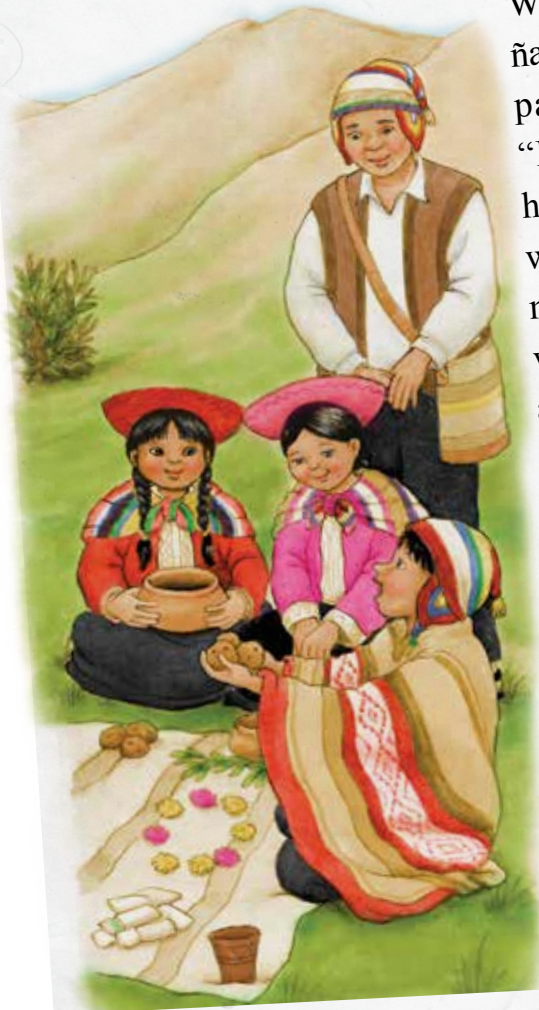
“Wata Qallariy 2014” munayta aparikusqa

Maras.- Anti suyupi chakra tarpuy qallarinanpaqsi “Wata Qallariy 2014” raymita rurasqaku. Maras llaqtapim Ch'iquq sutiyuq urqu kan. Chay urpupis raymitaqa rurasqaku. Kay raymitaqa kuraq runakunallas Yachayniyuq paqupuwan watan watanpas ruraq kasqaku. Kunan watañataqsi ichaqa, warmakunañataq rurasqaku.

Warmakunalla raymi ruranankunataqa kuraq runakunas ñawpaqtaqa mana munasqakuchu. Ichaqa Yachayniyuq paqu kayhinata rimapayaptinñas munapusqaku: “Pachamamanchikmi musqhuyniypi rikhuriwan, hinas pam kunan wataqa “Wata Qallariy” raymita warmakunañataq rurachunku, nispa mañakuwan. Chay mañakusqantan hunt'ananchik. Yachasqanchikhina, warmakuna, wayna sipaskuna iman Pachamamanchik allin qhawariyta qunqapuchkanku. Ichapas kay raymikunawan allinta yupaychankuman”, nispa.

Yachayniyuq rimayta tukuptinqa, Pachamamaman anqusaykunarpaqsi llapan warmakuna Antonio Lukana sutiyuq warmata akllasqaku.

Raymi tukuptinqa, Antonio Lukanaqa kosisqas kayhinata rimarisqa: “Ñuqanchikqa Pachamamanchik khuyakuytam yachananchik. Kay Pachaqa manam ñuqanchikpa kaqninchikchu, aswanmi paymanta paqariqla kanchik. Kay pachanchik imataña quwanchik chaypas, mañayllapim quwanchik, chayraykun añaychaspas allinta qhawarinanchik”, nispa.

Ruranakuna

1. Kay tapukuyta kutichiy.
¿Imaraykutaq warmakunari Wata Qallariy raymita rurasqaku?

-----

2. ¿Imamantataq kay qillqasqari aswanta rimapayawanchik? Huknin kutichiyllata chimpuy.

<p>Yachayniyuqman Pachamama musqhuyninpi rikhurisqanmanta.</p>	<p>Maras runakuna kay wata chakra tarpuyta qallarisqankumanta.</p>	<p>Huk warmakuna Wata Qallariy raymita rurasqankumanta.</p>
--	--	---

3. Qillqasqapim Antonio Lukana kayhinata rimasqa.

“Ñuqanchikqa Pachamamanchik khuyakuytam yachananchik.... Imataña quwanchik chaypas mañayllapim quwanchik. Chayraykun añaychaspa allinta qhawananchik”.

¿Chayhina rimasqan qampaq allin chu kanman? ¿Imarayku?

-----

4. ¿Imaynataqtaq aylluykipi ñawpa pachakuna Wata Qallariy raymita ruraq kasqaku? Chaykunata watumuspa huk rap’ipi qillqay. Chaytataq masichaykikunapa qillqasqantawan huñuspa “periódico mural”, nisqapi k’askachiychik. Chayhinapim lliw pas yachanqaku.

¿Suyunchikkunapi puya sach'a
wiñasqanta yacharqanki?
Imakunatachá puyamanta qillqasqa
nichkan, chayta ñawinchay.

Puyamanta

Puyaqa chiri urqkunapi wiñaq sach'as. Puno, Ancash, Ayacucho suyukunapis aswanta puyaqa wiñan. Hinallataqsi, Bolivia suyupipas puyaqa wiñallantaq.

Puyaqa ancha unaytas 100 watakama imaraq kawsan. Hina machuñas t'ikayta qallarin. Chaysi, tukuy suyupi sach'amantapas aswan unaypi t'ikaq sach'am, nispa ninku. Puyapa t'ikanqa yuraqsi. Achkallatañas, yaqa chunka waranqa t'ikata hinaraq t'ikan. Chaysi, karumanta qhawarisqaqa intipa k'anchayninwan yuraqllaña puyaqa rikukun. Wata hunt'as puyaqa t'ikarin; chaymantataqsi, k'illinsa kikillanta mullphayaspa, wañupun.

Puyaqa chinkapuchkansi. ¿Imarayku? Kay sach'apa kasqan ayllukunapi tiyaq runakunam llant'ata ruranku, rap'inkunatapas kuchuspa uywankunaman qaranku. Mayninpiqa tullunwan wasichakunankupaq wit'unku. Uywa michiqkunapas, kichkanpi uwihanku mana arwinakunanpaq, rap'inta tullunta kanaykunku.

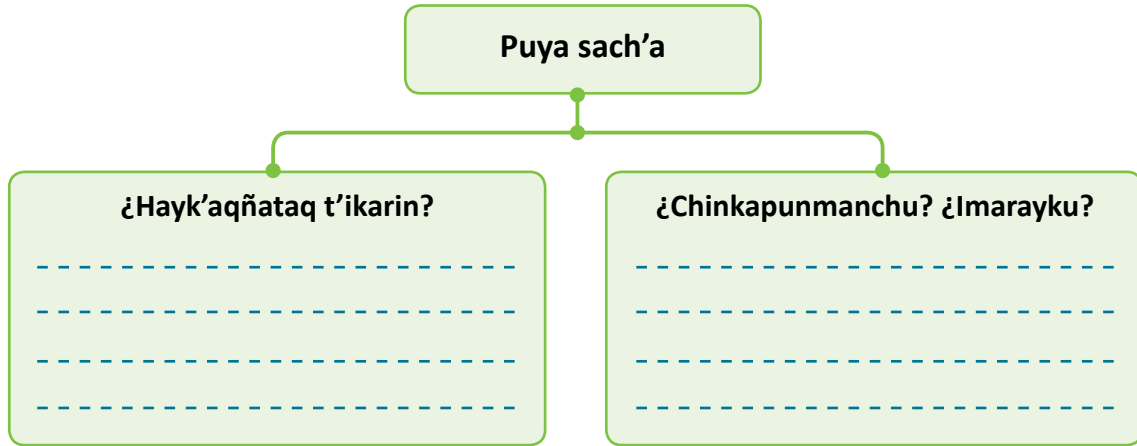

Ruranakuna

1. Tawa k'uchupi tapukuykunata kutichiy.

2. "Victoria Regia" yuramanta kay qillqasqata ñawinchay.

Victoria Regia yuraqa unupi kawsaq yuras. Q'uña yunkakunapis kay yuraqa kawsan. Victoria Regia yuraqa, hatunkaray muyu rap'inkunayuqsi. Kay rap'inkunas quchaq unupi munayta tuytun. Victoria Regiaqa ch'ullallatas yuraqta t'ikan. Tutallatas chay t'ikaqa unu ukhumanta lluqsimun, hinaspas killa k'anchaywan munayta rikukun. Inti lluqsimuptintaqsi ichaqa, unu ukhupi pakarqkun.

Kay tapukuykunata kutichiy.

a ¿Imapitaq Puyawan Victoria Regiawan rikch'anakunku?

-----

ch ¿Imapitaq Puyawan Victoria Regiawan hukniray kanku? Ura tawa k'uchuta hunt'ay.

Hukniray kasqanku	
Puya sach'a	Victoria Regia
<p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p>	<p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p>

Yuyaysapa wallatamanta

Huk p'unchawsi, huk china atuq hanyaykachaspa qucha patapi puriykuchkasqa.

¡Aw...! mikhuna maskhasqaypim, ña sayk'upuniña.

Chayllamansi, qucha ukhupi wallatata uñakunantinta rikurusqa.

Um...Chaqay wallatakuna hap'irqunapaq, ¿imaynatam yucarqyman?

Yuyaysapa atuqqa, munayllata achhuykupas nisqa:

¡Añakallaw! Uñaykikunapa kachichankuna pukachallaña kasqa. ¡Matataq ruraraqanki chaghina kanankupaq?

Manam sasachu. Pukacha kananpaqqa puka sansapa qayllanpim tusuchini.

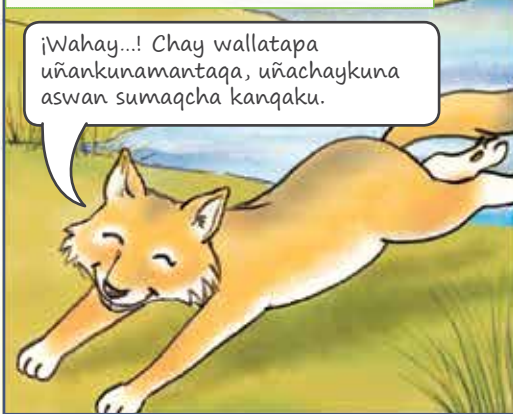
Atuqqa yarqayninta qunqaparaqsi astawan yachayta munasqa:

¿Chiqaqta?... Añakallaw. ¿Ñuqapas uñachaykuna puka chakicha kanankupaq chayta ruraymanchu?

¡Riki! Tusuchkaptinkutaq, ¡sansahina pukayay chakicha! nispa ninki.

Atuqqa phawaylla wasinta rispa llant'ata kanaykusqa.

¡Wahay...! Chay wallatapa uñankunamantaqa, uñachaykuna aswan sumaqcha kanqaku.

Llant'a pukallataña sansayarquptinqa...

¡Hamuychik, wawakuna! Chakichaykichik pukacha kananpaq, sansapa qayllanpi tusuychik.

Arí, mamáy. Munaychapuni kasaqku.

Ichaqa, tusuyta qallariptinkus...

¡Aw...! ¡Ruphachkanmi, mamáy!

¡Puka chakicha! ¡Sansahina, puka chakicha!

Uñankuna ruphachikusqanta rikuspas...

Akakaw... makichayta rupharquwan.

¡Sayachik wawaykuna! Ama sansaman achhuykuychikchu.

Chaysi atuqqa, phiñasqallaña, qucha patata wallata maskhaq risqa.

Kunanmi rikunqa chay supay wallata. Hap'ispaqa mikhurusaqmi.

Wallatata rikurquspaqa, kusionqaman tukuspallas, atuqqa kayhinata nisqa:

Mamay wallata, yanapawasqaykimanta anchata añaychayki. Kunanqa haku wasiyta, imallatapas mikhurqamusun.

Ama, mamay. Manam riykumanchu. Qamqa mikhuwaykutam munachkanki.

Wallatakunaqa astawansi qucha ukhuman wayt'anku. Chayta rikuspas atuqqa:

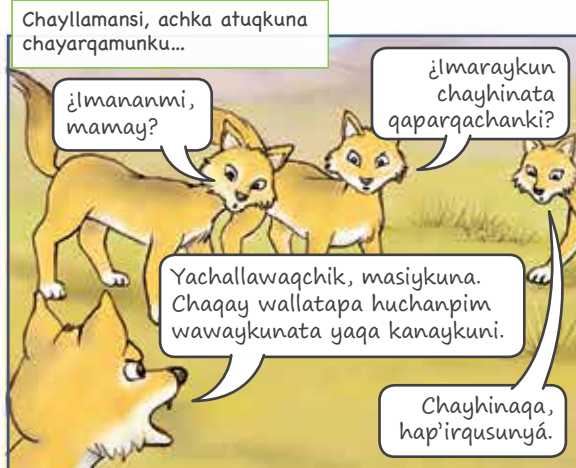
¡Yaw, supay wallata! Yukawasqaykiqa manam hinallachu kanqa.

Qammi qallarinki, mikhuwanaykipaq yukawayta munaspa.

Atuqqa, phiñasqas huk atuqkunata waqyasqa:

¡Atuq masiykuna! ¡Hamuychik, amahina kaychikchu!

Chayllamansi, achka atuqkuna chayarqamunku...

¿Imananmi, mamay?

¿Imaraykun chayhinata qaparqachanki?

Yachallawaqchik, masiykuna. Chaqay wallatapa huchanpim wawaykunata yaqa kanaykuni.

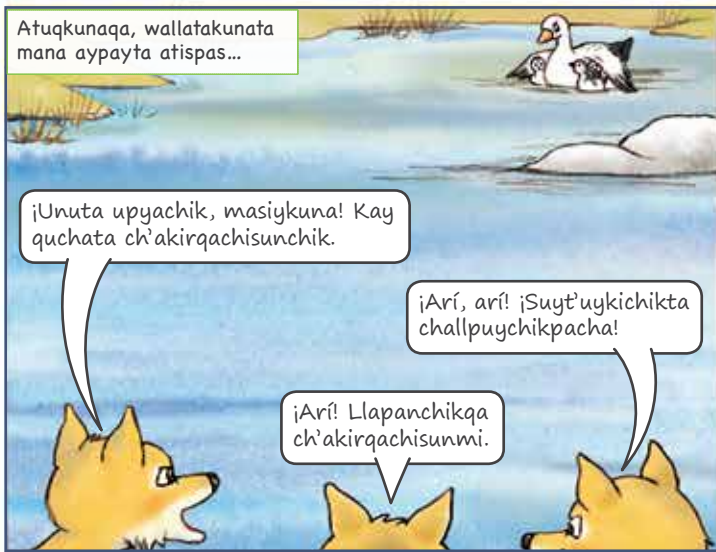
Chayhinaqa, hap'irqusunýa.

Wallatachakunaqa mancharikunkus.

Ayyy... mamay. Achkam atuqkuna hamuchkanku.

Ama manchakuychikchu wawachaykuna. Chay suyt'ukunaqa manam imanawasunpaschu.

Atuqkunaqa, wallatakunata mana aypayta atispas...

¡Unuta upyachik, masiykuna! Kay quchata ch'akirqachisunchik.

¡Arí, arí! ¡Suyt'uykichikta challpuychikpacha!

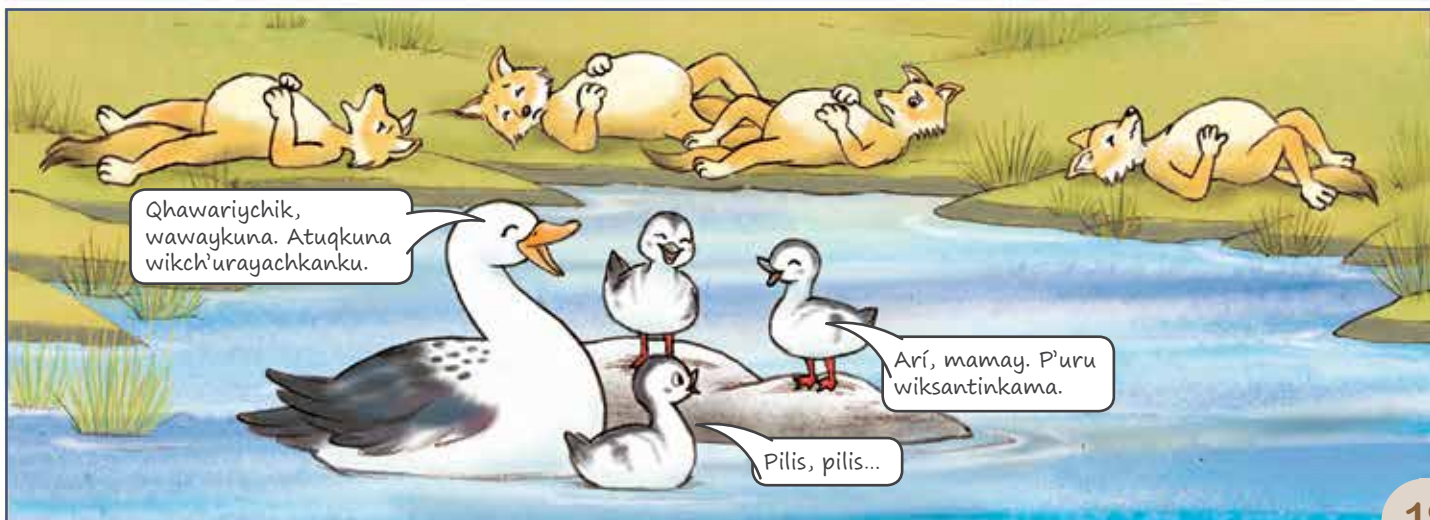
¡Arí! Llapanchikqa ch'akirqachisunmi.

Ichaqa, chaytukuy unu upyasqankuwansi...

Aw... Manam upyayta atiniñachu.

Wiksachaymi sinchita punkirqun.

Qhawariychik, wawaykuna. Atuqkuna wikch'urayachkanku.

Arí, mamay. P'uru wiksantinkama.

Pilis, pilis...

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a Wallataqa, pukacha kananpaqmi sansapa qayllanpi uñaykunata tusuchini, nispa nisqa. ¿Imaraykutaq chaytari nisqa?

-----

ch ¿Imapaqtaq maman atuqri masinkunata waqyakusqa?

-----

2. Willakuy ñawinchasqaykipi, ¿imaynataq wallata atuqpas kasqaku? Chaymanhina, ura simikunapa qayllanpi, hukninpa sutinta qillqay.

Yuyay sapa : -----

Piña sunqu : -----

Mana manchakuq : -----

Ancha llulla : -----

Kuyakuq sunqu : -----

Ancha qilla : -----

Yanapakuy yachaq : -----

3. “Yuyaysapa wallatamanta” sutiyuq willakuyta ñawinchaspas kay warmakuna kayhinata rimasqaku:

Atuqchakunapa chakichanta ruphachinanpaq wallatapa nisqanqa, manam ñuqapaq allinchi.

Ñuqapaqqa allinmi chay wallatapa nisqan. Chiqanpiqa, chay atuqqa llapan wallata mikhuyta munasqa.

¿Mayqan warmapa rimasqantaq qampaq allin kanman? ¿Imarayku?

-----

4. Huk rap'ipiñataq simillaykiwan kay willakuyta qillqay. Qillqanaykipaqqa, kay willakuy ñawinchasqaykiwan yanapachikuy. Aswan munaycha willakuycha kananpaqqa kuraq runakunata tapurikuy imatas kay willakuymanta yachanku, chaykunata.

Maychika kutiqa, uywakunaqa chakra llamk'ayninchikpi yanapawanchik. Huk uywapa yanapakusqanta kaypi ñawinchasunchik.

Allqamari

Allqamariqa, sallqa urqkunapi kawsaq phuruyuw uywam. Kay allqamaritaqa Apukunapa uywanmi ninkun.

May unay pachakunamantaraqsi apukunaqa, allin watachus kay wata kanqa icha manachus, chaykuna willananpaq allqamarikunata kamachinku. Chaymi chakra llamk'aq runakunaqa allqamaripa chayamunanta suyakunku. Chayamusqanmanhinam wayq'upipas, qhatapipas; hatun hallp'apipas, huch'uyllapipas llamk'anku.

Maynin watapiqa kayhinatas kamachin: "kunan wataqa allintam paranqa, chaymi chakrakunapas allinta rurunqa. Chaykunata riqsichimuychik", nispa. Chaysi achka allqamarikuna chakra hawanta phalaspatawa pichqa p'unchaw muyukachanku. Chayta rikuspataq runakunaqa kuisqa chakrakuna yapuyta qallarinku.

Wakin watapitaqmi ichaqa, iskay kimsa allqamarichalla chakrakuna hawanpi muyukachanku. Chayhinata ruraptinkus kay watapiqa mana ancha para kanqachu. Chayraykum runaqa qarpayniyuq chakrakunallapi aswantaqa llamk'anku, ch'aki chakrakunapitaq pisillata llamk'anku.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a ¿Imapaqtaq wakin llaqtakunapiri chakra llamk'aq runa allqamarikunapa chayamunanta suyakunku?

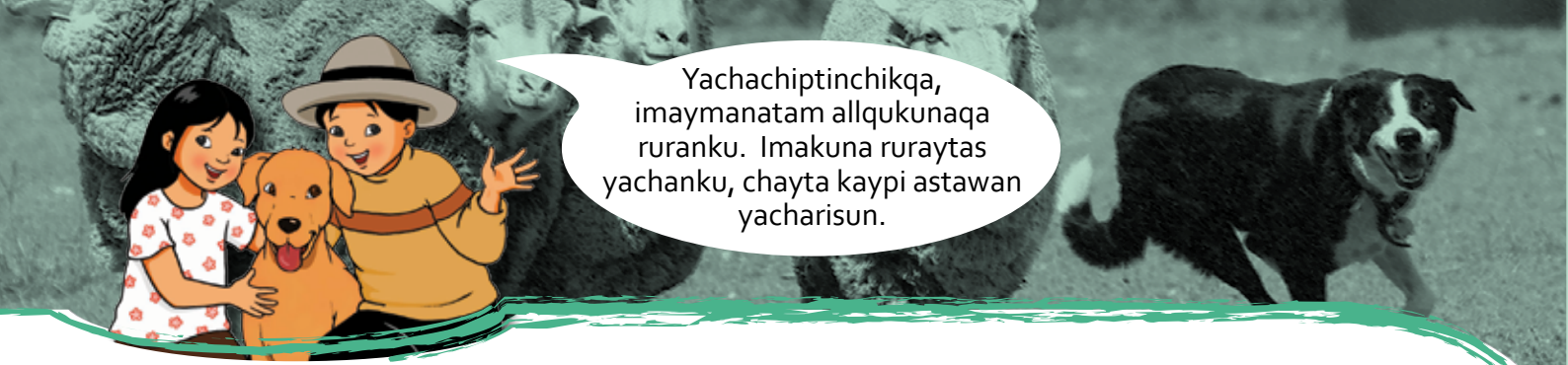

-----

ch Qillqasqamanhina, achka allqamarikuna chakraman muyupayamuptinkuri, ¿ima ruraytataq runakuna qallarinku?

Yachachiptinchikqa, imaymanatam allqukunaqa ruranku. Imakuna ruraytas yachanku, chayta kaypi astawan yacharisun.

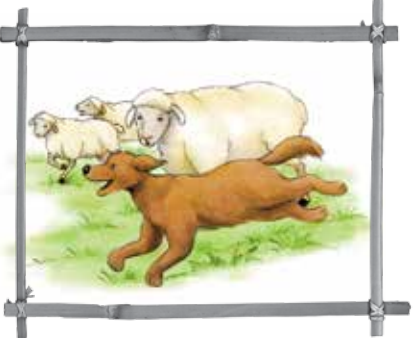

Yuyaysapa allqukunamanta

Yunka suyukunapi

Wakin yunka suyukunapiqa, huch'uy uywachakuna hap'imunankupaqmi, uñankumantapacha allquta yachachinku. Mayninpiqa, mukura sutiyuq yurapa unuchantas iskay kimsa sut'uychata upyachinku. Chaywan aswan allinta muskhispa uywakunapa asnanyinta watun. Chay asnayninta qatipasataq uywakunata hap'irqun.

Qhichwa suyukunapi

Qhichwa suyukunapiqa, uywatañataqmi allqukunaqa michin. Kuraq allqukunam uña allqukunata uwiha michiytaqa yachachinku. Ñawpaqtaqa sasataraq muyuchimunku. Chaymanta, wiñarquspaqa kanikuspankum uywataqa huñullata michinku.

Hatun llaqtakunapi

Hatun llaqtakunapiqa, hukkunatañataq allqukunaqa ruranku: wasita qhawanku, wawakunawanpas pukllanku. Ñawsa runakunata pusaytapas wakin allquqa yachallantaq. Hinallataq, runa chinkarquptin maskhaysinanpaq utaq maymantachus llusqsimuyta mana atiptin ima, hurquysinanaqpas allqukunataqa yachachillankutaq.

Huk suyukunapi

Europa hatun suyupim Alpes sutiyuq rit'i urqukuna kachkan. Chaypim tiyanku San Bernardo sutiyuq hatun allqukuna. Kallpasapa allqukunam kanku. Chay allqukunatam rit'ipi chinkaqa runakunata maskhaspa pusanpunankupaq yachachinku.

Adaptación: <http://www.tribunaavila.com/blogs/buen-ciudadano-canino/posts/diferentes-utilidades-de-los-perros>

Ruranakuna

1. Qillqasqamanhina, ¿imakunataq sapanka suyupi allqukuna ruranku? Sapankata siq'iwán tinkuchiy.

Chakrakunapi uywata michinku.

Rit'ipi chinkaq runata maskhaspa pusanpunku.

Asnayninta qatipaspa uywakunata hap'inku.

Yunka suyukunapi.

Los Alpes sutiyuq urqupi.

Qhishwa suyukunapi.

2. Tapukuyta tawa k'uchupi kutichiy.

Yunkapiqa wakin llaqtapim mukura sutiyuq yurapa unuchanta allquman upyachinku.

¿Imapaqmi upyachinku?

.....
.....
.....
.....

3. ¿Imamantataq kay qillqasqa aswanta rimapayawanchik?

a Imaynatachus allqukuna uywakunata chakusqanmanta.

ch Tukuy suyukunapi imaymana niraq allqukunamanta.

chh Imakunata allqukuna tukuy suyupi rurasqankumanta.

4. ¿Imakunataq qamri allquykita yachachinki? Imakunata ruray yachasqanta qillqay. Chayta ñawinchaspa masichaykikunapas yachananpaq.

.....
.....
.....
.....

Rit'íqa manas chakrakunapaq allinchi. Chaytam tayta Miguel nin.

Tayta Antonioqa rit'íqa allinmi ninmá. Iskayninkuq rimasqanta ñawinchasunchik. Imanichkankuchá.

Ñawpa simikuna: *chirmay, imapipas mana allinninchik ruray.*

Utkhu, p'acha awanapaq yunkakunapi wiñaq yura.

Rit'imanta rimanakuy

Wayra chiriya chiptin utkhu kikillan hanaq pachamanta urmaykamuq unutam rit'i ninchik. Chay rit'i urmaykamusqan allinchus icha manachus, chaymantam iskay runa rimachkanku. Imatas rimachkanku, chayta urapi ñawinchasunchik.

Tayta Miguel (uywayuq)

Ñuqayku, uywayuq runapaqqa rit'íqa mana allinniyan, imaymanapi chirmawasqankurayku.

Sapa watan nisuta rit'imuptinmi uywachayku wañun. Qayna watallan, yaqa simanantin rit'i laq'aykamuptin, paquchayku, llamaykupas achkapuni chiriwan wañuykun.

Mana chayllaraqchu: achka wawakuna, machu payakuna uhuwan, surq'an unquywanpas unquykunku. Hampipas, p'achapas allin p'istikunapaq mana kaptinmi wakinqa wañuykunku.

Chaykunaraykun, aylluykupiqa uywakuna uywaytapas mana munankuñachu. Wakin wayna runaqa aswan imapipas llamk'asaq nispa, hatun llaqtakunata llamk'apakuq ripuchkanku.

Tayta Antonio (chakra llamk'aq)

Ñuqayku, chakra llamk'aq runapaqqa, rit'ípa chayamusqanqa allinmi.

Unay watakunamantaraqmi taytanchikkuna kaykunata yachachiwarqanchik: rit'íqa parahinam yanapawanchik. Tarpuyta manaraq qallarichkaptinchik rit'í laq'amun chayqa, allinmi. Rit'íqa allimanta chulluspan chakrata allinta huq'uyachin. Hinapitaqmi yapunapaq llamp'ulla chakraqa kanqa.

Hinaspapas, rit'í chayamunantaqa lliwpas yachanchikñam. Ñawpa taytanchikkuna hinam rurananchik: manaraq rit'iy pacha chayamuchkaptin uywapa mikhunanta waqaychana. Rit'imuptinqa, uywa kanchapa muyuriqninpi taqyata kanaykuna. Hinapim mana yarqaypipas manataq chiripipas uywaqa ancha wañunqachu.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a Tayta Miguelpa nisqanmanhina, ¿imaraykutaq wakín runari uywayuq kayta mana munankuñachu?

-----

ch Tayta Antoniopa nisqanmanhina, ¿imatataq ñawpa taytanchikkunari rit'imuptin uywa mana wañunanpaq ruraq kasqaku?

-----

2. Iskaynin taytakunaqa rit'imanta hukniray yuyaynikunayuqmi kasqaku. Sapankapa yuyayninkumanta iskayta akllaspa ura tawa k'uchupi qillqay.

Tayta Miguelpa yuyayninkuna	Tayta Antoniopa yuyayninkuna
1. ----- -----	1. ----- -----
2. ----- -----	2. ----- -----

3. ¿Mayqan taytapa rimasqantaq aswan allin qampaq kasqa? ¿Imarayku?

-----

4. Kay warmi wawapa nisqanta ñawinchay.

Llaqtayman, riti chayamuptinqa,
runakunam urquta rinku. Chaypim
lluthuta, wiskachata huk uywakunapas,
mikhunaykupaq hap'imunku.

Aylluykipiri, ¿imatataq rit'imuptin ruranku?

¿Yachay wasiykiman llullla phuqchiykumanchu?

Phuqchiykuptin imatas rurana chayta yachanapaq qillqasqata ñawinchasun.

Comité de Defensa Civil: nisqaqa, llullla, pacha kuyuy, wasi ruphay ima kaptinmi imaymanata ruraspa yanapawanchik. Manaraq chayamuchkaptinpas, kasqan pachapipas utaq qhipatapas.

Yachay wasiman llullla chayaykamuptinri, ¿imatataq rurana?

Achka llullla chayaykamuptinqa, imaymana llakitam apamuyta yachan. Yachay wasinchikman llullla phuqchiykamuptin imakunatas rurana, chaykuna yachanapaq kay qillqasqata ñawinchasun.

Manaraq llullla phuqchiykamuchkaptin

- Yachachiqniykiwan, masichaykikunawan kуска, Brigada de Defensa Civil nisqata ruraychik. Paray pachakunapi imakunatas rurana, chay qhawarinapaq.
- Manaraq paray pacha chayamuchkaptin, yachay wasi qayllanpi yarqhakunata pichaychik.
- Llullla yachay wasi ukhuman mana phuqchiykunanapaq, aquyuq kustalkunawan pirqata rurana. Aqu hunt'achiypi, pirqaypipas yanapakuy.

Llullla phuqchiykamuchkaptin

- Llullla phuqchiykamuchkaptinqa, Comité de Defensa Civil nisqanmanhina utqaylla urqu pataman wichaychik.
- Llullla hunt'aykamuptinqa ama chayninta purinkichu. Ukhutapas qucharachkanman, hinas pam urmaykuspa k'irikuwaqpas utaq chinkaykuspa wañurquwaqpas.

Llullla phuqchiykamusqan qhipata

- Yachay wasiykiman llullla phuqchiyusqan qhipata, kuraqrunakuna manaraq allinta qhawachkaptinqa, amaraq ukhuman yaykunkichu.
- Huk mayt'upi pikunam k'irisqa kachkanku, paykunapa sutinta qillqay. Chay qillqasqata llaqta kamachikuqkunaman apachiychik, imallapipas yanapanankupaq.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a ¿Imapaqtaq aqutari kustalkunaman hunt'achina?

-----

ch Lluqllaykamusqan qhipata, ¿imapaqtaq k'irisqakunapa sutinta qillqana?

-----

2. Lluqlla chayamusqan qhipatas Panchu Lawrawan kayhinata rimasqaku:

Masiykuna, ñam lluqllamuyta tukurqunña. Kunanqa, muchilanchikkuna apanpuq, yachay wasita kutiyirusunchik.

Manam yachay wasinchikman kutiyuytaqa atisunmanraqchu. Kuraqkunaraq imayna kasqanta qhawarqamuchunku.

¿Mayqan warmapa nisqantaq qampaq allin kanman? ¿Imarayku?

-----

3. Qillqasqa ñawinchasqaykipiqa lluqlla phuqchiykamuptin imakunatas rurana, chaytam tarirqanki. Yachasqaykimanhina, wasiykimanñataq lluqlla yaykumuptin imakunatas rurawaq, chayta urapi qillqay. Iskay yuyayllata sapankapaq qillqanki.

Manaraq lluqlla phuqchiykamuchkaptin

1. -----

2. -----

Lluqlla Phuqchiykamuchkaptin

1. -----

2. -----

Lluqlla Phuqchiykamusqan qhipata

1. -----

2. -----

Utqhaylla phawaq uywa

Suriqa Perú suyunchikpa punankunapi kawsaq phuruyuq uywan. Kay phuruyuq uywaqa wakin uywakunamanta aswan hatuntaq aswan utqaylla phawaqtaqmi.

Rapranmanta Phurunmantawan

Rapranña kan chaypas, suriqa mana phalayta yachanchu. Chirimanta paramanta p'istukunanpaq utaq maqanakunallanpaqmi rapranqa allin. Phurunkunaqa uqi llimp'iyuqmi. Chaymi rumi rumi sunqupi utaq ichhupa kasqanpi tuqturquptinqa pantanachikullan. Manan ancha rikuchikunchu. Chayhinatam runaña, ima uywaña hap'irqunanmantapas pakakun.

Chakinmanta

Chakinkunaqa rakhullañan wask'aniraytaq. Chayraykun kawallumantapas aswan utqaylla phawan.

Ruk'anamanta

Sapanka chakinpim silluyuqkama kimsa ruk'anakuna kan. Chay ruk'anakunawanmi runamantapas uywakunamantapas hark'akun. Qayllachallanpichus runapas huk uywapas kan chayqa, hayt'aspan qatirin. As karupi kaptintaq ruk'anankunawan rumita wist'aspa qatirillantaq. Runapasmi warak'achkanman niraq rumitaqa ancha kallpawan wist'an.

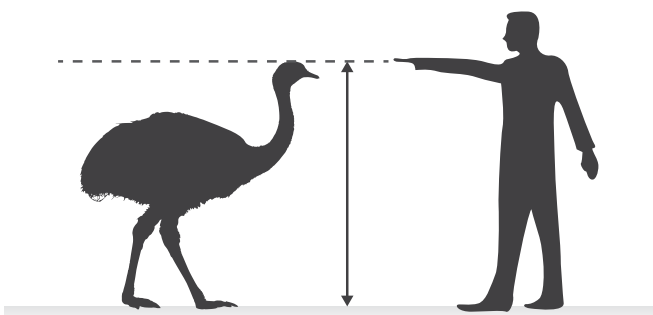
Ñawpa simi: Suntu, achka uywakuna, runakuna utaq imakunapas hukllapi huñusqa.

Maypim kawsan

- Puno
- Arequipa
- Moquegua
- Tacna

Sayayninmanta

Perú suyunchikpa kawsaq llapan raprayuq uywakunamanta aswan hatunmi suriqa. Suri kunkanta chutarispa sayarin chayqa, hatun runapa rikran tinkukamam sayaynin aypan.

Uqllayninmanta

Yaqa llapan phuruyuq uywakunaqa chinakaqmi runtuta uqllan. Surikunañataqmi ichaqa, urqukaqñataq runtutaqa uqllan. Chaypaqmi pampakunallapi q'isachakun. Uqllachkaspaqa suriqa manam q'isanmnata ancha llusqsimunchu. Mikhunallanpaqmi llusqirqamun, chaymantataq utqhaylla q'isanman kutirqapun.

Uñankuna uywaymanta

Urqukaq surin uñankunataqa uywan, sapallanku kawsay atinankama. Chaymantataq urqukaq malta surikunata suntunmanta qarqupun, paykuna sapaq suntupi kawsanankupaq. Chinakunam ichaqa taytanpa suntullanpi qhipakunku.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a Qillqasqamanhina, ¿imatataq chakuqmanta hark'akunanpaq suri ruk'ananwan ruran?

-----

ch ¿Imapaqtaq taytakaq suri urqu malta surikunata suntunmanta qarqupun?

-----

2. Kay huch'uy qillqasqata ñawinchay:

Lluthu

América del Sur mama suyupa urqunkunapim lluthuqa kawsan. Lluthuqa hatun wallpa sayaymi. Munay ch'umpi phuruchakunayuqmi lluthuqa. Chayhina ch'umpi kaspanmi rumiwan allpawanpas pantanarqukullam. Chakuqmantachus pakakuyta munam chayqa, umanta rapranwan pakarquspam rumi kkillan pampapi wikch'urayan. Pampakunallapim q'isanta ruran. China lluthu uqllachkanankamataq, urqu lluthu muyupayan, mana pipas achhuykunanaq.

Kunanqa, suriwan lluthuwan imapis rikch'anakunku imapitaqsi hukniraq kanku, chayta ura tawa k'uchupi qillqay:

	Suri	Lluthu
Phurunku		
Q'isanku		
Sayaninku		
Uqllayninku		

3. Suriqa tukunayapuchkanmi. Imaraykuchus chinkapuchkan, chayta kuraq runata tapurikuspa watumuy. Chaymantataq imakunatas watumurqanki chaykunata masiykikunaman willaynaykipaq huk rap'ipi qillqay .

Imakunatas
llaqtanchikkunapi k'uychi
willakun, chayta kay qillqasqapi
ñawinchasun.

K'uychimanta rimay

Allinllachu, Antishmi suti. Awajún ayllumantan kani. Llaqtaypiqa, yachayniyuq kuraq runakunam kayhinata ninku: "k'uychi mayu ukhupi kaptinqa, chay mayu sunqupim anaconda sutiyaq hatun mach'aqway kachkan. Chaymi k'uychi sayariptinqa mana mayuman achhuykunachu", nispa.

Masiykuna, aymara ayllumantam kani. Ñuqapa sutiymi Kamucha. Kuraq taytakunam kayhinata k'uychimantaqa rimanku: "k'uychiqa ñanmi, chaynintam apunchikkuna unu upyaq uraykamunku. Chaymi k'uychitaqa mana t'upsinachu", nispa.

Ñuqapa sutiymi Shamoko, shipibo llaqtamantam kani. Ñuqaykupas k'uychitaqa allintam yupaychayku. Kuraq taytakunam kayhinata rimanku: "k'uychitaqa manam t'upsinachu. T'upsiykuptinchikqa phiñarqukuspanmi millay kawsayta apachimuwasunman. Hinaspam mayupi wayt'aptinchik unu ukhuman aysaykuwasunman", nispa.

Masiykuna, ñuqapa sutiymi Vicente. Ñuqapa qhichwan kani. Llaqtaypiqa kayhinatam kuraq taytakuna rimanku: "sipas warmikunaqa manam k'uychiman achhuykunanchu. Achhuykunkuman chayqa, manam wawayuq kayta atinkumanchu", nispa.

Rurana

1. Aylluykipiri, çimatataq k'uychimanta rimanku?

May unay watakunapiqa, runaqa uywaman tukuyta atiqsi. Kay qillqasqata ñawinchay, chaypim munay willakuyta tarinki.

Allqamariman tukuq waynamanta

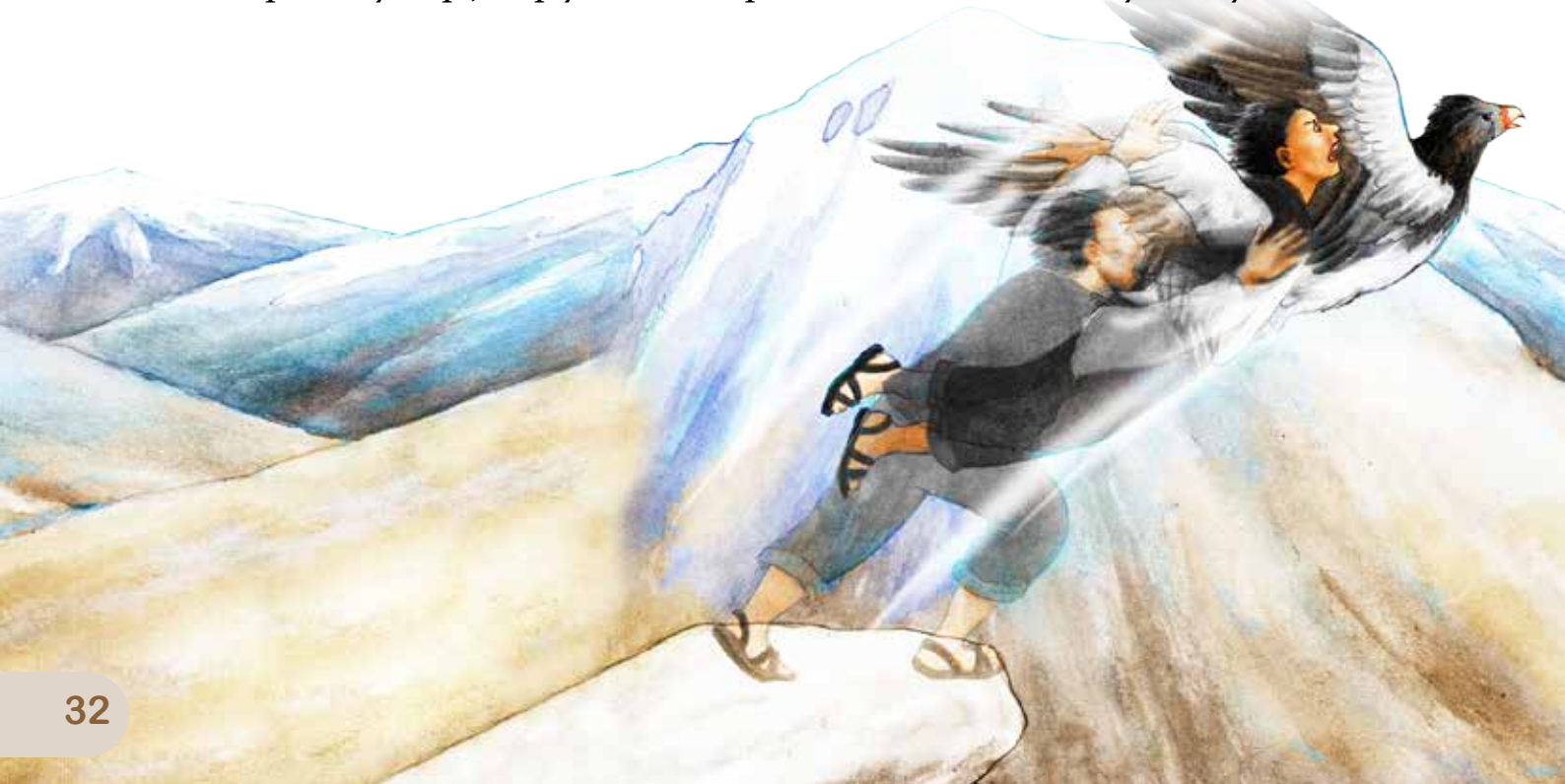
Ancha unay pachapiraqsi, Mariano sutiyuq wayna tayta mamantin huk urqupi tiyakusqa. Hinaspas, kay waynaqa huk p'unchaw p'uyñuchantin unu aysamuq pukyuta risqa. Kutimuchkaptinñas pichus qatipamusqanta watupakusqa. Mariano qhipanta qhawariptinqa huk ancha sumaq sipas warmis qhipanpi kachkasqa.

Waynaqa, mancharisqallañas tunkiychaspa tapusqa:

– ¿Pim...pim kanki? – nispa. Warmitaqsi tapusqan kutichinantaqa aswan kayhinata mañakusqa:

– Unuykita haywariway, amahina kaychu – nispa.

Marianuqa unu apasqan p'uyñutas utqaylla haywariykusqa. Sipasñataqsi unu haywarisqanmanta kayhinata nisqa: “ima munasqaykitapas mañakuway, ñuqa munasqaykita qusqayki”, nispa. Waynaqa, utqaysi rimarisqa: “kunanmanta warmiy kanaykita

ñuqa mañarikuyki”, nispa. Imatapas qusqayki, ichaqa chay mañawasqaykitaqa manapunim quykimanchu, nispas sipasqa nisqa. Rimayta tukurquspataq warmiqa ch’usaqman tukurqapusqa.

Chay p’unchawmantas, Marianuqa sapa ch’isinyaykuyta pukyu kinrayta riq kasqa. Ichapas chay sipaswan tuparquyman, nispas kutintaq t’ikrantaq. Chiqaqpiqa, chay sipasqa apu Sallqantaypa wawansi kasqa. Chayraykus ch’usaqman tukuytapas rikhuriyas atirquqlla kasqa. Huk kutinsi warmiqa, waynapa p’unchaw p’unchaw maskhasqanta rikuspa, astawan riqsiyta munasqa. Chaysi Marianupa ñawpanpi rikhurirqullasqataq. Chay p’unchawmantapachas, achka p’unchawña kuskalla purikunku. Hinaspas sipasqa, ñuqapas tukuy sunquywanmi munakuyki, nispa waynaman willakapusqa. Chaypachamantas iskayninku kuisqa kasqaku.

Ichaqa, huk p’unchawsi, llaki kawsay paykunapaq chayamusqa. Apu Sallqantaypa kamachisqansi, huk hatunkaray kuntur rikhurirqamusqa. Hinaspas, sipasta hap’irquspa Sallqantay urqu wichayman apatamusqa. Marianutaqsi utqaylla qhipanta qatitamusqa, ichaqa manas aypayta atisqachu. Chaysi qaqa pataman wicharqun, makinta mast’arispataq phawariyta munam. Hinaspas, nisu kallpachakusqanwan, qunqaylla phawariyta qallarisqa. Chayhinapis, waynaqa allqamariman tukurqapusqa.

Chayhinatas allqamariqa kamakusqa, nispam kunanpas runakunaqa rimanku. Chiqaqtataqmi, kunkurta rikurquspaqa allqamari qatiykachanpuni. Khuyasqay yanayta kutichipuway, nispas kunturtaqa qatiykachan.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a Chiqaqpiri, ¿pitaq chay ancha sumaq sipas kasqa?

-----

ch Allqamari kunturta qatiykachaptinri, ¿ima nispataq runakuna rimanku?

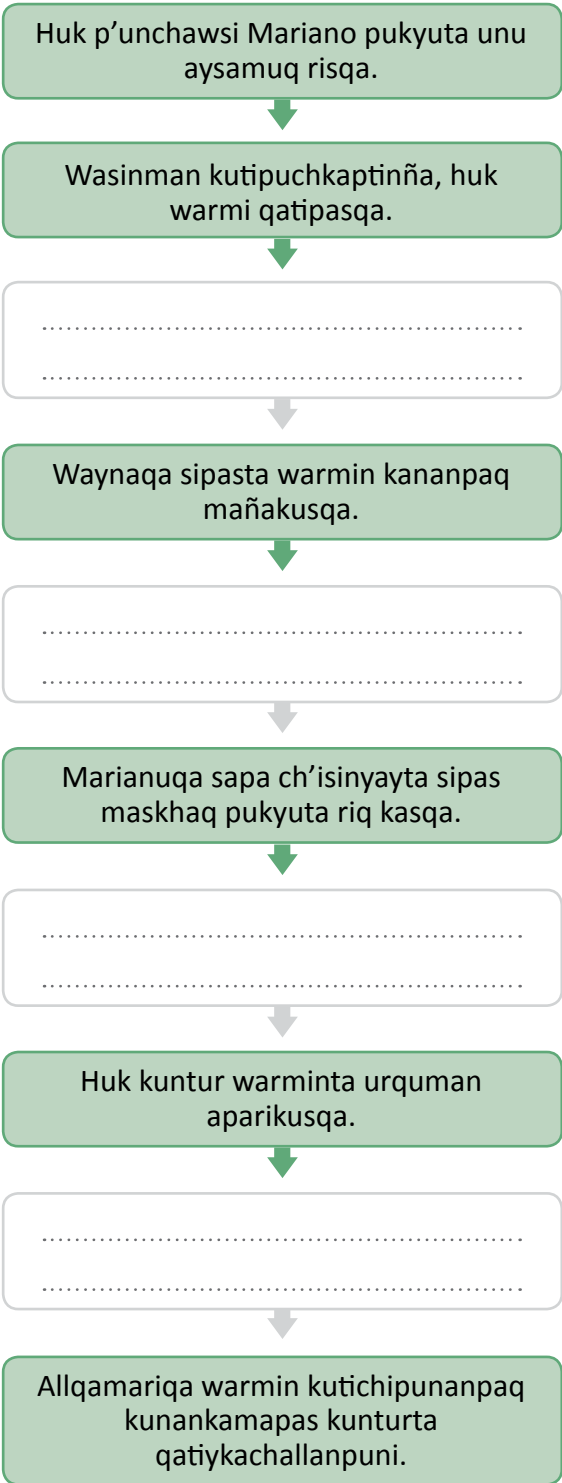

-----

2. Kay qillqasqapiqa imaymana ruraykuna kasqa. Chaykunata ñawpaq ruraymanta qhipa ruraykama qillqaspa hunt'apay. Qatillata hunt'apanki.

Wakin qhichwa llaqtakunapiqa, wawata uywatapas illapa mana apananpaqmi mañarikunku. ¿Chayta yacharqanki?

Ñawpa simi: champi: quri, qullqi, anta, hukkunapas rumimanta aswan chuchu kaqkuna.

Illapa t'uqyamuptinri, ¿imatataq rurana?

Wasipi kachkaptiyki illapantin paramuptinqa manam hawaman llusqinaykichu. Ichaqa, chakrapi kachkaptiyki illapa t'uqyamuptinqa, amapuni qaqa sikikunapi pakakunkichu. Yachaqkunam kayhinata ninku: “qaqa sunqupim quripas qullqipasa kayta yachan. Chaykunaman chayaspam illapa runatawan hap'in”, nispa.

Wakin qhichwa llaqtakunapiqa, runaqa allqumanta, wakamanta, huk uywakunamantapas ayqikuytam yachanku. ¿Imaraykutaq chaytari ruranku? Kay uywakunatas illapaqa hap'irqullan. Hinaspas, uywapa suphunkakama illapa puriptin runamanpas chimparqullanman, chayrayku.

Hinallataq, illapa chayamuchkaptinqa champimanta rurasqa piku, ichhuna, qurana, chaykunatam mana hap'inachu. Kaykunamanpas illapaqa chayallantaqmi.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a Illapa chayamuptinri, ¿imaraykutaq runakuna uywakunamanta ayqikunku?

-----

ch Illapa chayamuchkaptin champimanta rurasqa pikuwan llamk'achkaspa, ¿imatataq rurasunman?

-----

2. Imakunatawansi illapamanta hark'akunapaq rurasunman, chayta tayta mamaykita tapurikuy. Willasqasuykita huk rap'ipi qillqaspa masichaykikunapa rurasqantawan yachay wasi pirqaman k'askachiychik. Ñawinchaspa illapamanta hark'akuyta astawan yachanapaq.

Wakin llaqtapiqa kinuwa sumaq mikhuna kasqantas mana yachankuchu.

Huk unquysi yunkapi kutirimullantaq. Chaykunata kay qillqasqapi ñawinchasun.

10 RIMAYNINCHIK

2014 watapi, qhapaq raymi killapa 9 p'unchawninpi.

KINUWA, Q'AYA WATA MIKHUY

Lima llaqta.- Perú suyunchikpis llapan wawakuna qhali, allin kallpachasqa kanankupaqsi kunanmantaqa kinuwata aswanta mikhunqaku.

Suq'a unquyniyuq wawakuna pisiyananpaqsi Perú suyu kamachikuqkuna kinuwa mikhunankupaq yanaparimuchkan. Hinapis tukuy llaqtakunapi wawakunaqa allin kallpachasqa, qhali wiñanqaku. Hinallataqsi, kay Lima llaqtapiipas llapan wakcha ayllukunapaq kinuwataqa rakinqaku. Chayhinapi wawakuna, wayna sipaskunapas allin mikhusqa kanankupaq.

Chaypaqqa, kunan watamantapachas suyunchik kamachikuqkuna allpa llamk'aq runata

yanaparimuchkanku. Allinyachisqa musuq kinuwa muhuta rakispas yanapamuchkanku. ■

¡LLAKIRIKUY! QUSQU SUYUMANSI CHUKCHU UNQUY KUTIRIMUN

Quillabamba.- Chukchu unquyqa anópheles ch'uspi rantiykuwasqanchikraykum hap'iwanchik. Kay unquyqa wañuchiwasunman imam. Qusqu suyupa yunkankunapiqa 75 watañas chukchu unquy mana kapusqañachu. Ichaqa Echarate llaqtapis 11 runata chukchu unquyniyuqta tarirqunku. Chaywansi Quillabamba Hampina Wasipi hampiqkuna ancha llakisqa kachkanku.

Echarate llaqtapi Alcalde Manuel Villena wiraquchas llakisqa kayta nisqa: “Kay chukchu unquyniyuq runakunaqa Madre de Diosta, Brasilta imam llamk'apakuq risqaku. Chay llaqtakunapim kay millay unquywanqa rantiyachikamusqaku”, nispa.

Hinallataqmi Echarate llaqtapi Hampina Wasi Umalliq kayta nisqa: “kay llaqtapiqa manam chukchu

unquyqa hampi kanchu. Ancha unay watañam mana pipas chukchuwanqa unqurqanchu. Qusqu llaqtapi kamachikuqkuna utqay chay hampikunata apachimuchunku” nispa. ■

Ruranakuna

1. **“KINUWA, Q’AYA WATA MIKHUY” qillqasqata ñawinchaspa kay tapukuykunata kutichiy.**

a ¿Pikunataq kinuwamanta rurasqa mikhunata aswanta mikhunanku?

-----

ch ¿Imaynatataq Kamachikuqkuna allpa llamk’aq runakunata yanapamuchkanku?

-----

2. **Kunanqa, “¡LLAKIRIKUY! QUSQU SUYUMANSI CHUKCHU UNQUY KUTIRIMUN” qillqasqata ñawinchay.**

a ¿Imaraykutaq Echarate llaqtapi chukchu unquy kutirimusqa?

-----

ch Imakunaraykus Echarate llaqtapi chukchu unquypaq hampi mana kanchu, chaymanta ura tawa k’uchupi iskay yuyayta qillqay.

Huknin yuyay	Iskaykaq yuyay
-----	-----
-----	-----
-----	-----
-----	-----
-----	-----
-----	-----

Huk kutinmi taytay imayanatas
sara paqarisqanmanta willawarqan.
Chaytan qillqarqani. Kunanqa
qamñataq ñawinchay.

*Ñawpa simikuna: Amachaqi: pitapas imatapas qhawariq, imananankumantapas hark'aa.
Wach'i: t'urpunapaq ñawch'iyachisqa k'aspi.*

Saramanta Wirumantawan

May unay pachapiraqsi, huk urqupi iskay ayllukuna kasqa. Huknin ayllus Chayanta kasqa. Kay ayllupa amachaqinsi Pachamama kasqa. Hukkaq allutaq Charkas kasqa. Charkakunapa amachaqinqa Illapañataq kasqa. Kay ayllukunaqa allparayku maqanakuspas mana allinpichu kawsasqaku. Hinallataqsi, Chayanta ayllumanta Wiru sutiyuq allin maqanakuy yachaq wayna kasqa. Charkas ayllumantañataq Sara sutiyuq sipas kasqa. Paykunaqa anchata munanakuspankus kasarakuqaku.

Huk punchawsi, Charkas runakuna Chayantakunapa allpankuman haykuspa mana llusqinpuyta munasqakuchu. Chayta rikuspas Chayantakunaqa k'aspintin, rumintin, allpankumanta qarqunankupaq risqaku. Hinaspas

maqanaykukusqaku. Wiruqa llapanpa ñawpanpiraqsi maqanakuyta umallichkan. Sarapas qusanwan kuskas maqanaykukuchkan. Chayhinapi kachkaptinkus, Sarapa qhasqunman huk hatunkaray wach'i ch'antiykusqa. Wach'i sunqunta k'iriptinsi Saraqa wañurqapusqa.

Chayta rikuspas Wiruqa Sarapa kumpakusqanman phawaykuspa qunqurikusqa. Wañusqata rikuspas llakillataña waqaykun. Hinaspas, warmimpa k'irisqa sunqunman wiqin sut'uykusqa. Chaysi qunqaylla, Sarapa sunqunmanta yura wiñayta qallarimusqa. Kay yurapis rurukuna yuraqllaña phuturimusqa. Chay rurukunas sumaq chuqllu kasqa. Chuqllupa umanpiqa munay suni chukchas wiñarqamun. Qhipataqa, huk rap'ikunas chuqlluta p'isturqusqa. Kay rap'ikunaqa p'anqakunas kasqa.

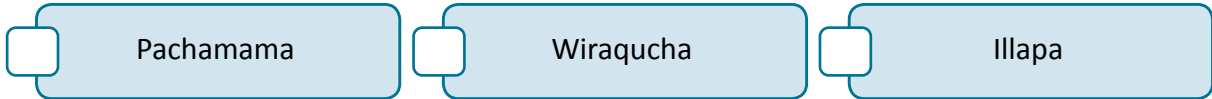
Chay chuqllu ch'akipuqtinsi sara nispa sutichasqaku. Chaytas Wiruqa apu Wiraquchaman qupuyta munasqa. Ichaqa Wiraquchas kayhinata nisqa: "Ama ñuqamanchu kay sarataqa quway. Pachamamaman quy. Pachamamapi wiñaspam achkata miranqa. Chay sarataqmi wiñaypa wiñayninqa runapa mikhunan kanqa", nispa.

Chayhinatas saraqa paqarisqa.

Ruranakuna

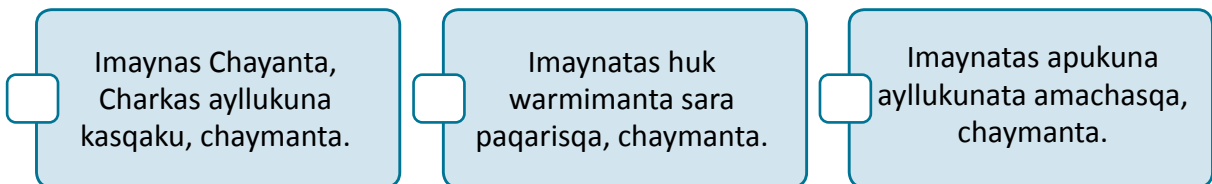
1. ¿Mayqan aputaq Charkas ayllupa amachaqin kasqa? Kutichiyta chimpuy.

2. Kay qillqasqapi imakunachus kasqa, chaymanhina urapi rimaykunata ñiqichay. 1 yupaymanta 5 yupaykama qillqanki.

- Sarapa k'irisqa sunqunman Wirupa wiqin sut'uykusqa.
- Sarapa sunqunmanta munay yura wiñayta qallarimusqa.
- Sarapa sunqunpi hatunkaray wach'i ch'antiykusqa.
- Charkas ayllu runakuna Chayantakunapa allpanman haykusqaku.
- Wiru Sarawan kуска chayantakunawan maqanakusqaku.

3. ¿Imamantataq kay qillqasqari aswanta rimapayawanchik? Kutichiniykita chimpuy.

4. ¿Imatataq kay willakuy yachachiwanchik?

-----

5. Imaynatas papa, kinuwa utaq huk mikhuypas paqarisqa chaymantañataq aylluykipi kuraq runakunata tapurikuy. Chay willasqasuykita mayt'uykipi qillqaspa yachay wasiykiman apay. Yachay wasiykipiqa, masichaykikuna apamusqantawan llapaykichik ñawinchaychik.

¿Imataq Martín pescador
qampaq kanman?
Yachanaykipaq kay qillqasqata
ñawinchay.

Huch'uychalla, ichaqa allin challwaq uywacha

Martín pescadorqa yaqa llapan pisqkunamanta aswan utqay phalaq pisquchan. Kay pisquchaqa mikhunanpaqmi huch'uy challwachakunata aswanta challwan. Ichaqa, mayninpi mana challwa kaptinqa, huq'uyluchakunata, huk kuruchakunatapas hap'ispa mikhuntaqmi.

Challwananpaqqa, mayu patapi sach'akunapa k'allmanpi sayaspam Martín pescadorqa challwachakunata qhawapakun. Kay pisquchaqa uqiniray kasqanraykun ch'aki k'aspikunapa llimp'inwan pantanakun. Hinapim mana ancha pipas rikuyta atinchi.

Chayhina qhawapayasqanpichus challwachata rikurqun chayqa, wach'i hinaraqmi utqaylla phalaykun. Unuman ¡Chhuq! nisparaq chinkaykuspataq challwachata t'apsananwan hap'irqun. Chaymantataq, unu hawaman hurqumuspa mana kunkan k'irikunanpaq hukllapi millp'uyrapun.

Ruranakuna

1.

IMAMANTAS KAY QILLQASQA ASWANTA RIMAPAYAWANCHIK, CHAYTA TARISUNCHIK

Rikusqachikpashina, kay qillqasqaqa kimsaman t'aqasqan kachkan. Sapanka t'aqapim huk yuyay llapanpa rantin kachkan. Hinaqa, ñawpaqta chay yuyaytaraq tarisunchik. Chaykunawanña llapan qillqasqa imamantachus aswanta rimapayawanchik, chayta tarisunchik.

Yapamanta sapanka t'aqata ñawinchasunchik

Martín pescadorqa yaqa llapan pisqunamanta aswan utqay phalaq pisquchan. Kay pisquchaqa mikhunanpaqmi huch'uy challwachakunata aswanta challwan. Ichaqa, mayninpi mana challwa kaptinqa, huq'uyluchakunata, huk kuruchakunatapas hap'ispa mikhuntaqmi.

¿Imamantataq kay t'aqari rimachkan?

- Yaqa llapanmanta aswa utqay phalaq pisqucha.
- Huch'uy challwachakunata aswanta challwan.
- Huq'uyluchakunata, huk kuruchakunatapas mikhuntaqmi.

Kay yuyaykunamanta hurquspa, llapan t'aqapa rantinta huk rimayllata qillqasun.

Martín pescadorqa challwata, huq'uylluta, huk kurukunatapas mikhuq utqaylla phalaq pisquchan.

Kaymi ñawpaq t'aqapi kaq llapan yuyaymanta hukllaman tukupuq kachkan. Martín pescadorpa imakuna mikhusqanmantan rimachkan.

Ñawpaq taqa

Kunanqa, iskaykaq t'aqata ñawinchaspa ch'usaq tawak' uchuta hunt'asun:

Challwanapaqqa, mayu patapi sach'akunapa k'allmanpi sayaspa Martín pescadorqa challwachakunata qhawapakun. Kay pisquchaqa uqiniray kasqanraykun ch'aki k'aspikunapa llimp'inwan pantanakun. Hinapim mana ancha pipas rikuyta atinchu.

¿Imamantataq kay t'aqari rimachkan?

- Mayu pata sach'akunapa k'allmanpi sayaspa challwachakunata suyapakun.
- Uqiniray llimp'iyuq kasqanrayku ch'aki k'aspiwan pantanakun.

Kay yuyaykunamanta hurquspa, llapan t'aqapa rantinta huk rimayllata qillqasun.

Iskaykaq taqa

Kunanqa, kimsakaq t'aqata ñawinchaspa ch'usaq tawak'uchukunata hunt'asun:

¿Imamantataq kay t'aqari rimachkan?

Chayhina qhawapayasqanpichus challwachata rikurqun chayqa, wach'i hinarraqmi utqaylla phalaykun. Unuman ichhuq! nisparaq chinkaykuspataq challwachata t'apsananwan hap'irqun. Chaymantataq, unu hawaman hurqumuspa mana kunkan k'irikunanpaq hukllapi millp'uyrapun.

Kay yuyaykunamanta hurquspa, llapan t'aqapa rantinta huk rimayllata qillqasun.

Kunanqa, sapanka t'aqapi qullana yuyata tarinchikña. Wakmanta kay yuyaykunata ura tawa k'uchupi qillqasunchik.

Ñawpaq táqa
Martín pescadorqa challwata,
huq'uylluta, huk kurukunatapap
mikhuq utqaylla phalaq pisquchan.

Iskaykaq táqa

Kimsakaq táqa

Kunanqa, kay kimsantin rimaykunamanta hurquspa, huk rimayllata qillqasunchik. Hinapim, imamantachus kay qillqasqa aswanta rimapayawanchik, chayta tarirqusunchik.

Kay qillqasqaqa aswanta rimapayawanchik:

CHUCHU WASA UYWAMANTA

Kirkinchuqa Perú llaqtanchikpiqa, yunka supupi, anti suyupi imam kawsan. Kay uywachataqa qaranmanta charanku ruranankupaqmi runakuna qatiykachanku. Kunan pachapiqa llakikuytaraqmi kirkinchuqa tukunayapuchkan. Imaynas kirkinchu, chayta kay qillqasqapi ñawinchasunchik.

Ñawinmanta

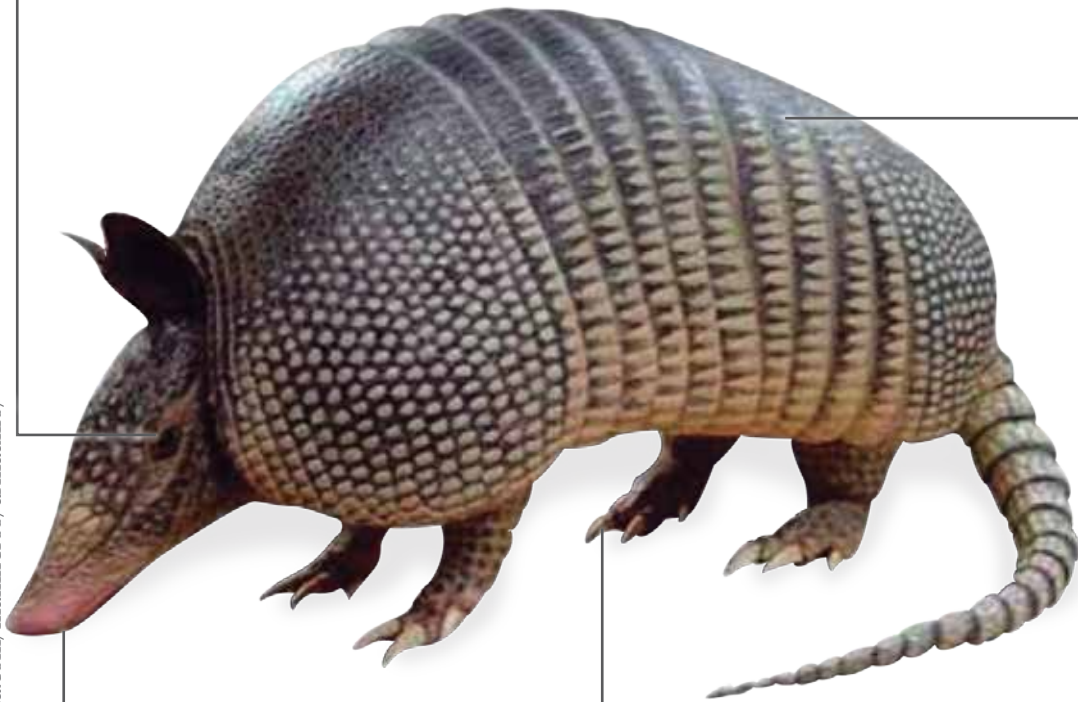
Kirkinchuqa manam allintachu rikun, chaymi ima rurananpaqpas sinqanwan rinrinwan yanapachikun.

Wasa qaranmanta

Kirkinchupa wasanqa chuchullaña qarawan p'istusqan kachkan. Pichus k'iriyta munaptinga chuchu qaranwanmi hark'akun utaq kay qaran ukhupi pakarqkun.

Hark'akusqanmanta

Pipas hap'irquyta munan chayqa, kirkinchuqa wasa qaran ukhupim rump'urqkun. Ima uywachus qatirin chaypas qhatakunapi kaspapa rump'ukuspanmi utqaylla kurumpayun.

Qallunmanta

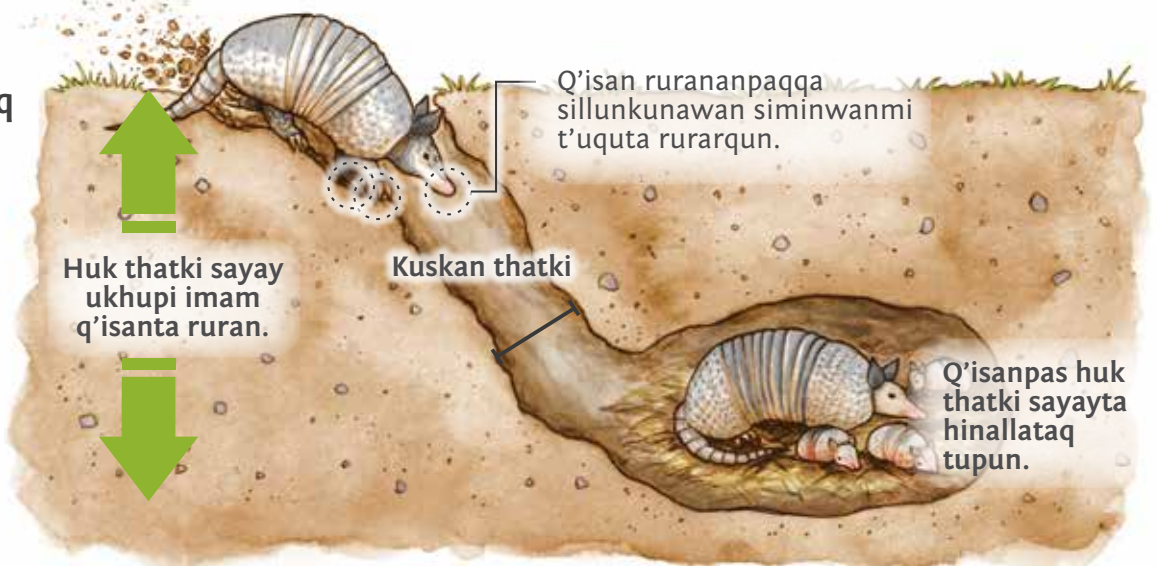
Kirkinchupa qallunqa hatuntaq k'askakuqtaqmi. Kuruchakunata sisikunata mikhuyta munan chayqa, k'askaq qallunwan ratachispam siminman aysaykun.

Chakinkunamanta

Kirkinchupa chakinqa huch'uychakunallam. Kay chakinkunapim ñawch'i sillukuna t'uqun hapch'inanpaq kachkan.

Allin hasp'iy yachaq

Unaymi samayninta mana kacharinchu, chaymi pampata t'uquspaqa allpa ukhupi unay kamun.

Q'isan rurananpaqqa sillunkunawan siminwanmi t'uquta rurarqun.

Huk thatki sayay ukhupi imam q'isanta ruran.

Kuskan thatki

Q'isanpas huk thatki sayayta hinallataq tupun.

Ruranakuna

1. Kay qillqasqakunata kutichiy.

a ¿Imapaqtaq kirkinchuri rump'urqukun?

-----

ch ¿Kirkinchuri imawantaq kurukunata sisikunatapas hap'in?

-----

2. ¿Imamantataq kay qillqasqari aswantaq rimapayawanchik?

a Imaynas kirkinchu kasqa, chaymanta.

ch Imaynatas kirkinchu wasinta ruran, chaymanta.

chh Imaynas kirkinchupa wasa qaran kasqa, chaymanta.

3. Qillqasqata ñawinchaspas, Isticha kayhinata rimasqa:

Masiykuna,
¿imamantataq llakikusunman? Kirkinchuqa
millay uywan. Pampata hasp'ispanmi
pastukunata pakan, hinaspanmi uywakunapa
mikhunan pisiyan.

¿Istichapa nisqan qampaq allinchi kanman? ¿Imarayku?

-----

4. Kunanqa qamñataq kirkinchumanta huk qillqasqata rurarquy. Chaypaqqa ñawinchasqayki qillqasqawan, siq'inkuna rikusqaykiwan yanapachikuy. Kimsa t'aqapi qillqanki:

1 T'aqa: kay t'aqapiqa ñawin, uman, rinrin, chupan, wasa qaran chaykuna imaynas kasqa, chayta qillqanki.

2 T'aqa: kay t'aqapiqa kirkinchupa wasa qaran imapaqsi allin kasqa, chayta qillqanki.

3 T'aqa: kay t'aqapiqa imaynatas kirkinchu wasinta ruran, chaytañataq qillqanki.

Huk llaqtapim
kimsa thatki sayayniyuq t'ika
kan. Chay riqsinaykipaq kay
qillqasqata ñawinchay.

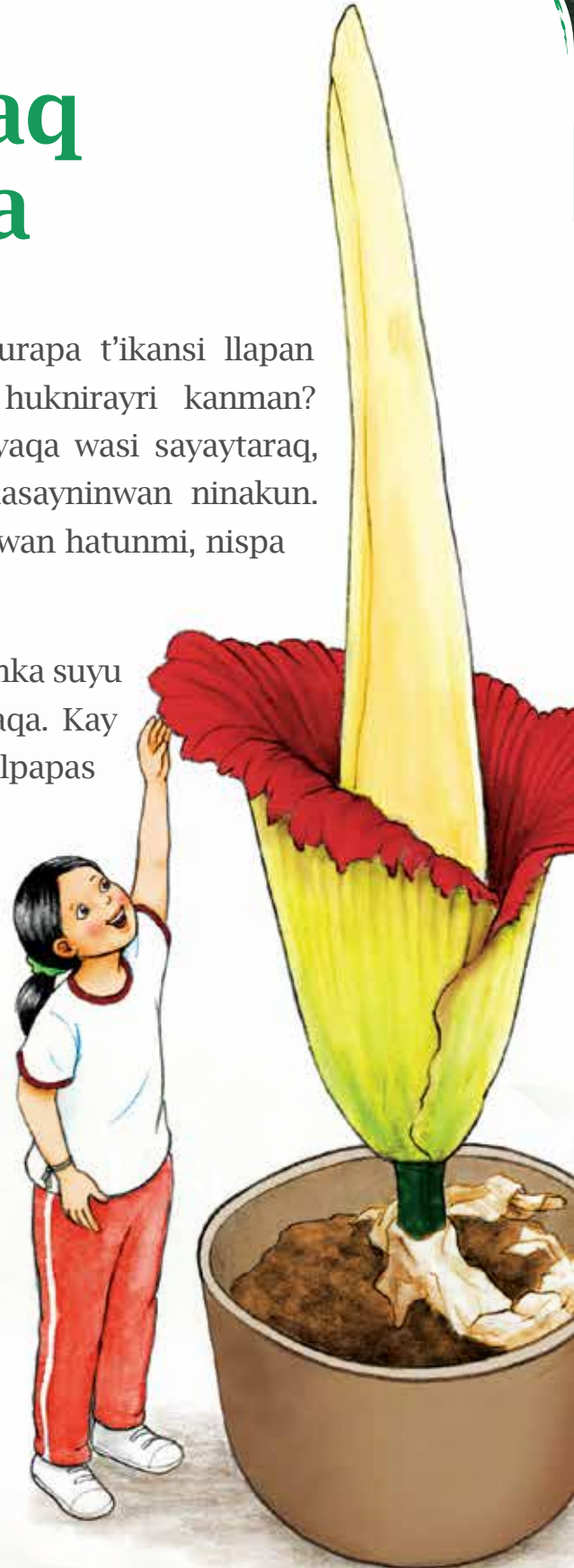
Pisichalla kawsaq hatunkaray t'ika

Huk yuras *Aro Gigante* sutiyuq kan. Kay yurapa t'ikansi llapan t'ikamantapas hukniraypuni. ¿Imaraykutaq huknirayri kanman? Kay t'ikapa sayaninsi kimsa thatkita tupun, yaqa wasi sayaytaraq, hinallataq llasayninpas huk hatun runapa llasayninwan ninakun. Chaymi, tiqsi muyuntinpi llapan t'ikamanta aswan hatunmi, nispa ninku. Chaykunaraykus hukniray kay t'ikaqa.

Indonesia mama llaqtapim Sumatra sutiyuq yunka suyu kan. Chay suyumanta kaqsi *Aro Gigante* yuraqa. Kay yuraqa q'uñi, huq'u, yunkakunallapis wiñan. Allpapas yana allpas kanan.

Aro Gigante yurapa t'ikantaqa “wañusqa t'ika” nispan nillankutaq. Ismusqa aychaman millayta asnaptinsi chayhinata ninku. Millayta asnaptinsi ch'uspikuna muyupayamunku. Ichaqa mirayninpi yanapasqankuraykus ch'uspikunaqa t'ikapaq allin.

Kay *Aro Gigante* yuraqa, 40 wata kawsayninpis kimsa, tawa kutillata t'ikan. Kay t'ikañataq kimsa p'unchawllata kawsan.

Ruranakuna

1. Kay tapukuykunata kutichiy.

a ¿Hayk'a unaytaq aro gigante sutiuyuq t'ikari kawsan?

-----

ch ¿Imaraykutaq Aro Gigante yurapa t'ikantari "wañusqa t'ika" nispa nillankutaq?

-----

2. Kunanqa, Aro Gigante sutiuyuq t'ikamanta kay warma rimasqanta ñawinchay:

Manam ñuqapaqqa chaninchu
"Wañusqa t'ika" nispa nisqanku.
Wañusqa ninchikqa pipas manaña
kawsaptinmi. Ichaqa chay t'ikaqa
kawsanmá.

Chay warmapa rimasqan, ¿qampaq allinchi kanman? ¿Imarayku?

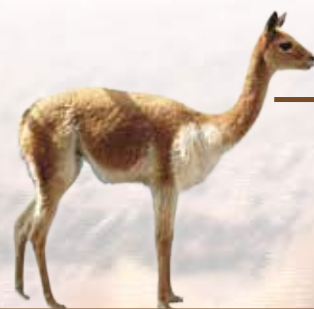

-----

3. Anti suyunchikpim Qantu sutiuyuq t'ika kan. Kay t'ikas Inkakunapa ancha chaninchasqan kasqa. ¿Chayta qam yacharqanki? Kay munay t'ikamanta astawan waturimuspa mayt'uykipi qillqay. Chay ruranaykipaqqa tayta mamaykitapas huk kuraq runakunatapas tapurikuyta atinkin.

APUKUNAPA UYWAN

Kirunkuna

Wik'unapa ñawpa kirunqunaqa ñawch'illañan, chaykunawanmi mana saphinta t'iraspalla ch'iwa pastuta khaskan. Chayhinapim mikhusqan pastuqa wiñapullan. Mana t'iraspalla pastuta mikhusqanraykun, allpata mana wakchayachinchi.

Chakinkuna

Wik'uñapa chakichankunaqa llañuchataq wask'achataqmi. Ñawpa chakinkunam qhipa chakinkunamantaqa aswan taksalla. Chayhina taksalla kasqanmi urqu wichayman utqaylla phawananpaq allinpuni.

Chaki pampankuna

Wik'uñapa chakinkunaqa ñap'uyukullaqmi. Chaymi purispaqa mana allpata huqarinchi. Manam wakahinachu purispa pampata thullkin.

Wik'uñakunaqa Anti suyupa punankunapi kawsaq sallqa uywakunam kanku. Kay uywakunapaqa wasanmi ch'umpi; wixsan, chakin imataq yuraq. Wik'uñapa millwanqa tukuy uywapa millwanmanta aswan sumaq llamp'ullañan. Chay millwawanmi wayramanta, paramanta, chirimantapas p'istukun.

¿Imaynatam wik'uña pimantapas hark'akun?

Piqa achhuykamusqantachus watupakunku chayqa, Hayñachu urqu wik'uñam wich'isyaspa t'aqanpi kaq wik'uñakunaman willan. Ima uywachus hap'irquyta munaptintaq ñawpaq chakinkunawan thallmispa qatirin, mikhusqa phusnuwanpas thuqaykuspa hark'akun.

110 cm. Wik'uñapa sayaynin

Hayk'aqmi wik'uña wachan

Wik'uñaqa puquy killakunapim phuyumuchkaptin utaq paramuchkaptin aswantaqa wachan. Uña wik'uñachakunapa millwanqa yuraqmi, chaymantañan wiñasqa manhina ch'umpiman millawanqa tukupun.

Ruranakuna

1. Kay rimaykuna chiqaq kaptinqa, qayllanpi **“Ch”** qillqata qillqay, llulla kaptintaq **“Ll”** qillqata qillqay:

Huk suntu wik'uñatachus imapas mancharichin chayqa, huk uña wikuñachan wich'isyaspa willakun.

Uña wik'uñachapaqa wasanmi ch'umpi; wixsan, chakin, imataq yuraq llimp'i.

Ima uywachus wik'uña hap'irquyta munan chayqa, payqa mikhusqan phusnuwan thuqaykuspanmi hark'akun.

2. Kay qillqasqakunata kutichiy.

a ¿Imaraykutaq wik'uñakunari ch'iwa pastuta mikhuspa mana saphinta t'irankuchu?

-----

ch ¿Imakunapitaq ñawpaq chakinkunawan wik'uñari yanapachikun?

-----

3. Tapukuyta ñawinchaspa, urapi hunt'apay.

Pampata saruspari, ¿imapitaq kay uywakuna hukhina kanku?

Wik'uña	Waka
----- -----	----- -----
----- -----	----- -----
----- -----	----- -----

4. Inkakunapa kawsasqanku pachapiqa wik'uñataqa millwan rutunankupaqmi chakuq karqanku. ¿Imaynatataq kunan pachapiri chayta rurachkanku? Chayta waturimuspa mayt'uykipi qillqay.

¿Hayk'aqllapas mach'aqwayta rikurqanki? Kay qillqasqata ñawinchay. Huk mancharikuy hatun machaqwayta.

Unupi kawsaq mach'aqwaymanta

Amazonas hatun yunkapis huk hatunkaray anaconda sutiyuq mach'aqway kawsan. Kay anaconda mach'aqwayqa tiqsi muyuntinpi kawsaq llapan mach'aqwaymanta aswan hatunsi.

Anacondaqa imaymana uywatas mikhun. Tarukachus, yunka khuchichus, icha huk uywachus achhuykun chayqa, mayt'urquspas hap'irqun. Chaymantataqsi mana khamuspalla hukllapi millp'urqapun. Saksarquspataq unupi tuytuspa puñuykun.

Yaqa chunka p'unchawman hinaqa, mikhusqan ismurimuptinsi anacondapa wixsanqa astawan punkin. Mayninpi, suwaq'arakuna wixsan punkisqata anacondata rikurqunku chayqa, achhuykuspas mana wañuchispalla wixsanta t'uqunku. Chay t'uquntataq aychakuna puchuta mikhupunku. Ichaqa anacondapa k'irisqa wixsanqa qhaliyapullansi.

Rurana

1. Kay qillqasqaqa kimsa t'aqayumi kachkan. Sapanka t'aqapi kaq aswan kuraq yuyayninta tawa k'uchupi qillqay.

Ñawpaq t'aqa

Iskaykaq t'aqa

Kimsakaq t'aqa

Suwaq'arakunaga ismusqa uywakunata mikhunankupaqmi anacondapa wixsanta t'uqunku.

Kunanqa, kimsantin yuyaykuna tarisqaykiwan huk yuyayllata anacondamanta qillqarqay.

Kay willakuychata ñawinchaptiy muchaycha kasqa. ¿Imamantas willakuchkan chay yachayta munanki? Hinaqa qampas ñawichayrquy.

52

Yuraq urpichapa tulluchanmanta

May unay watapiraqsi, Siskucha sutiuyq wayna uwihata michispa kawsakuq kasqa. Hinaspas, huk p'unchawqa, urqupi michisqanmanta uwihankunata qatiyanpuchkasqa. Chaysi, yuraq urpichata, rapran k'irisqachata ñanpi tarikusqa. Hinaspas khuyapayaspa k'irichan hampipunanpaq wasinman apasqa.

Achka p'unchawpis urpichaqa qhaliyapusqa. Qhaliyapuptinqa, kacharipunanpaqsi urpichata chakraman apaspa. Chaypiñas as llakisqa Siskuchaqa kayhinata rimapakusqa: “ñam munakuyta qallarirqaykiña urpichay, ichaqa ripukullay urpi masichaykikunawan kawsakunaykipaq”, nispa. Ichaqa urpichaqa, manas kuyurinchu. Hinapi kachkaptinkus, urpichaqa qunqaylla sumaq sipasman tukurqapusqa. Chaywantaqsi Siskuchaqa pasaqtapuni mancharikusqa.

Sipasqa ancha munay ch'aska ñawinwansi qhawaykun. Hinaspas Siskuchapa mancharikusqanta rikuspa kayhinata willasqa: “ama manchakuychu, huk apup ususinmi kani. Ama pimanpas willankichu. Iskay kimsa p'unchawmantaqa ripusallaqmi”, nispa. Chay p'unchawmantapachas, iskaychallanku kaspapaq urpichaqa warmiman tukurqapuq kasqa. Chaysi uwiha, michichkanankukama sipasqa Siskuchapaq munaytapuni takiykun. Hinaspas, p'unchaw p'unchaw kuskalla kasqankurayku, khuyaytapuni munanakapusqaku. Chaysi, mana hayk'aq t'aqanakunankupaq siminkuta qunakusqaku. Siskuchapa mama taytantaqsi ichaqa, mana imatapas yachasqakuchu.

Huk p'unchawsi, rasphichataña qatiyanpuchkaptin, Siskuchapa huknin uwihachan chinkarqapusqa. Tutachaña kaptinsi mana tariyta atisqachu. Chaysi paqaristinqa, urpichanta ch'uspanman churayaykuspalla, tutachallamanta uwihachan maskhaq urquta kutisqa. Aswansi uwihachanta tarirqapusqa. Chaysi uwihachanta apariyukuspa, urpichanrayku utqaylla kutiriyampusqa. Wasinman chayarquspa ch'uspanta qhawaykuptinsi urpichan mana kapusqachu. Mancharisqas k'uchun k'uchunta maskhaykun, ichaqa manapunis tarinchu. Chaysi hawapipaschá kachkan nispa wasimanta llusqirqamusqa. Wasi qhipata

qhawariptinqa, chaypis tulluchakuna phurukunantin wikch'urayachkasqa. Urpichanpa phurunta riqsirquspas Siskuchaqa khuyallataña waqaykusqa. Asta sunqun tiyaykuptinñas urpichanpa chaka tulluchanta ch'uspanpi waqaycharqusqa.

Yaqa simana qhipataqa, uwihan michin michinsi chay tullucha waqaychasqanwan huk qinachata rurasqa. Tukurquspa phukuyta qallariptinsi, munaytapuni qinachaqa waqayta qallarisqa. Chayta uyarispas urqkunapas kusirikunku. "Qinachallay, khuyasqay warma yanaypa takisqan kikitam waqanki. Kunanmantaqa manam hayk'aqpas saqisqaykichu", nispas Siskuchaqa rimapakusqa.

Chay p'unchawmantapachas, Siskuchapa qina tukasqanqa urqun urqunpi kunankamapas uyarikullan. Munaytas khuyasqan urpichanpa takisqan kikillanta uyarikun. Chayta uyarispas, kunanpacha michiqkunapas qina tukayta yachankupuni.

Ruranakuna

1. Kay qillqasqapiqa imaymana ruraykuna kasqa. Chaykunata ñawpaq ruraymanta qhipa ruraykama qillqaspa hunt'apay. Qatillata hunt'apanki.

Siskucha huk munay urpichata tarikusqa.

.....
 .....

Siskuchaqa kacharipunanpaq chakraman urpichata apaspa.

.....
 .....

Siskuchaqa sipaswan khuyaytapuni munanakapusqaku.

.....
 .....

Siskucha urpichanpa tulluchankunata phurunkunata ima tarisqa.

.....
 .....

Siskucha urpichapa tulluchanmanta qinachata rurasqa.

.....
 .....

2. Kay tapukuykunata kutichiy:

a Chiqaqpiri, ¿pipunitaq chay urpicha kasqa?

 -----

ch ¿Imaraykutaq Siskuchari urpichanta ch'uspanpi saqiykusqa?

 -----

chh ¿Imatataq Siskuchari urpichanpa tulluchanwan rurasqa?

 -----

3. Mayqan sutichus kay willakuypaq allin kanman, chayta urapi sutikunamanta akllaspa chimpuy:

Siskuchapa munay ch'uspachanmanta.

Siskuchapa munay waqaq qinachanmanta.

Siskuchapa urqupi chinkakuq uwihachanmanta.

PERÚ

Ministerio
de Educación

JAIME SAAVEDRA CHANDUVÍ

MINISTRO DE EDUCACIÓN DEL PERÚ

JUAN PABLO SILVA MACHER

VICEMINISTRO DE GESTIÓN INSTITUCIONAL

FLAVIO FIGALLO RIVADENEYRA

VICEMINISTRO DE GESTIÓN PEDAGÓGICA

JORGE MANUEL MESINAS MONTERO

SECRETARIO DE PLANIFICACIÓN ESTRATÉGICA

JOSÉ CARLOS CHÁVEZ

JEFE DE LA OFICINA DE PLANIFICACIÓN ESTRATÉGICA Y MEDICIÓN DE LA CALIDAD EDUCATIVA

LILIANA MIRANDA MOLINA

JEFA DE LA UNIDAD DE MEDICIÓN DE LA CALIDAD EDUCATIVA

“ÑAWINCHANAPAQ MUNAY QILLQASQAKUNA 2015”

Responsables de la elaboración de este material:

Tania Pacheco Valenzuela

Coordinadora del Equipo de Evaluación

Fernando Llanos Masciotti

Subcoordinador del Equipo de Evaluación de IE EIB

Equipo de Especialistas UMC de evaluación de IE EIB:

Hermenegildo Espejo Apikai (Especialista Awajún)

Wilder Rodríguez Gonzales (Especialista Shipibo-Konibo)

Jainor Saavedra Salas (Especialista Quechua Cusco Collao)

Edgar Sanga Calamullo (Especialista Aimara)

Martín Talancho De La Cruz (Especialista en lenguas originarias y Castellano como segunda lengua)

Elaboración y adaptación de textos en Quechua Chanka:

Aurea Condori Janampa

Participaron en la revisión de este material:

Jessica Simon, Yoni Arámbulo, Patricia Soto y Carmen Carpio

Corrección de estilo:

Daniel Soria Pereyra

Ilustraciones:

Patricia Nishimata Oishi

Diagramador:

Claudio Pebe Espinoza

Hecho el Depósito Legal en la Biblioteca Nacional del Perú: N° 2015 - 03266

Primera edición: Lima, febrero 2015

Tiraje: 9,934

De esta edición:

© Ministerio de Educación

Calle del Comercio N° 193, San Borja. Lima 41, Perú. Teléfono: 615-5800

www.minedu.gob.pe

medicion@minedu.gob.pe

Impreso por: ENOTRIA S.A.

Se permite la copia o la transmisión de partes o de toda esta obra sin requerir permiso previo; basta con citar la fuente.

Impreso en el Perú.

